

سرمایه اجتماعی و عوامل مؤثر بر شکل‌گیری

آن در شهر تهران

محمدجواد ناطق‌پور، سید احمد فیروزآبادی

در این تحقیق پس از مقایسه دیدگاه‌ها و تعاریف مختلف از سرمایه اجتماعی، تعریف نهایی از این مفهوم آمده است. سپس نظریه‌های عوامل مؤثر بر شکل‌گیری سرمایه اجتماعی از نگاه پاتنام، برم و ران، افه و فوش، کریشنا و آف، گلنیز، لایسون و ساگردوت، پاراگال، گلیکان و هوک و مرنسیسی نیز به صورت مقایسه‌ای آمده، و با روش پیمایش سرمایه اجتماعی در تهران بررسی شده و با تحلیل عاملی مؤلفه‌های آن به چهار عامل اصلی اعتماد عمومی، اعتماد نهادی، آگاهی و مشارکت‌های رسمی و مشارکت‌های غیررسمی (خبریه‌ای-مذهبی و همیارانه) تقلیل یافته‌اند و مدل نظری عوامل مؤثر بر شکل‌گیری سرمایه اجتماعی و چهار عامل آن نیز ارائه شده است.

مفاهیم کلیدی: سرمایه اجتماعی، مشارکت، آگاهی، اعتماد.

مقدمه

توجه به نقش روابط اجتماعی نقطه عطفی در رویکرد نظری در مطالعات توسعه می‌باشد. تا دهه ۹۰ اکثر نظریه‌های توسعه دیدگاه‌هایی کوتاه‌بینانه و حتی متناقض درباره نقش روابط اجتماعی در توسعه اقتصادی داشتند و توصیه‌های سیاستی سازنده‌ای که عرضه می‌کردند چندان قابل استفاده نبود. لرنر در چارچوب نظریه نوسازی روانی معتقد بود که به واسطه بسط و نشر عناصر فرهنگی کشورهای غربی در کشورهای جهان سوم نوسازی و تجدید به وقوع می‌پیوندد. (ازکیا، ۱۳۷۷: ۵۰ و ۶۰ روابط اجتماعی و راه و رسم‌های سنتی زندگی موافقی

بر سر راه توسعه تلقی می‌شد. وقتی نظریه پردازان نوسازی «فقدان یا شکست سرمایه‌داری» را توضیح می‌دادند، نقطه‌ای که در کانون توجه آنان قرار داشت نقش روابط اجتماعی به‌عنوان یک مانع بود. چنان‌که در یکی از اسناد معتبر وقت، متعلق به سازمان ملل در ۱۹۵۱، آمده که برای تحقق توسعه باید «فلسفه‌های قدیمی ابطال شوند، نهادهای کهنه اجتماعی از هم بیاشند، زنجیرهای کاست و عقیده و نژاد از هم گسسته شوند و بی‌شمار اشخاصی که قادر نیستند قدم به قدم با ترقی حرکت کنند محکوم‌اند که از برخورداری از زندگی آسوده چشم‌پوشند و تن به قبول نومی‌دهند» (اسکوبار، ۱۹۹۵: ۳۰ به نقل از تاج‌بخش، ۱۳۸۴: ۵۳۲). این دیدگاه در دهه ۷۰ جای خود را به نظریه پردازان نظریه وابستگی^۱ و نظام جهانی^۲ داد. اینان معتقد بودند که روابط اجتماعی در بین نخبگان حقوقی [شرکت‌ها] و سیاسی سازوکار اصلی استثمار سرمایه‌دارانه است. در این دیدگاه‌ها ویژگی‌های اجتماعی کشورها و جوامع فقیر تقریباً یکسره از نظر رابطه آنان با ابزار تولید و ناسازگاری ذاتی بین منافع طبقه سرمایه‌دار و کارگر تفسیر می‌شد. در عین حال دیدگاه‌های اجتماع‌گرایانه^۳ بر سودمندی و خودکفایی اجتماعات تأکید می‌کردند، جنبه‌های منفی تعهدات گروهی را دست‌کم می‌گرفتند و اهمیت روابط اجتماعی در ساختن نهادهای رسمی مؤثر و پاسخ‌گو را نادیده می‌انگاشتند.

نظریه پردازان نئوکلاسیک و متخصصان «انتخاب عمومی»^۴ که در دهه‌های ۸۰ و ۹۰ بیشترین نفوذ را داشتند، به نوبه خویش، خواص مشخص برای روابط اجتماعی قائل نمی‌شدند. این دیدگاه‌ها کانون توجه‌شان گزینه‌های راهبردی افرادی عقلانی بود، که در زمان‌های مختلف و تحت الزامات بودجه‌ زمان و قید و بندهای قانونی گوناگون با یکدیگر تعامل دارند و معتقد بودند که گروه‌ها (از جمله بنگاه‌ها) در درجه نخست به آن سبب موجودیت دارند که هزینه‌های معاملاتی^۵ را پایین بیاورند. پس چنین شد که عمده نظریه‌های توسعه روابط اجتماعی را فوق‌العاده طاقت‌فرسا، استثمار‌گرایانه، آزادی‌بخش یا از طرف دیگر نامربوط و بی‌فایده تأویل می‌کردند. بحث سرمایه اجتماعی در گسترده‌ترین معنای خود، معرف نخستین تلاش برای نزدیک شدن به پاسخ این چالش بود.

دانشمندان رشته‌های مختلف علوم اجتماعی اخیراً تفسیر جدید از این مشکل ارائه کرده‌اند که بر مفهوم سرمایه اجتماعی متکی است. «سرمایه اجتماعی» همچون مفاهیم سرمایه فیزیکی و سرمایه انسانی (یعنی ابزار و آموزش‌هایی که بهره‌وری فردی را افزایش می‌دهند) به

1. dependency theory
3. communitarian
5. transaction costs

2. world system theory
4. public choice theory

ویژگی‌های سازمان اجتماعی از قبیل شبکه‌ها، هنجارها و اعتماد اشاره دارند که هماهنگی و همکاری برای کسب سود متقابل را تسهیل می‌کنند. سرمایه اجتماعی سود سرمایه‌گذاری در زمینه سرمایه فیزیکی و سرمایه انسانی را افزایش می‌دهد. در جامعه‌ای که از نعمت سرمایه اجتماعی چشمگیری برخوردار است، همکاری آسان‌تر است. البته، ریشه‌های نظری مفهوم سرمایه اجتماعی در جامعه‌شناسی موجود است.

در این پژوهش ما ابتدا به بررسی این موضوع می‌پردازیم که مدل نظری در تعریف مفهوم سرمایه اجتماعی چه می‌باشد؟ سرمایه اجتماعی در تهران از چه عناصر اصلی تشکیل شده است؟ عمده‌ترین عوامل مؤثر بر شکل‌گیری سرمایه اجتماعی به لحاظ نظری کدامند؟ مدل نظری عوامل مؤثر بر شکل‌گیری سرمایه اجتماعی کل به چه صورت است؟ در یک تحلیل عاملی عمده‌ترین عامل‌های تشکیل‌دهنده سرمایه اجتماعی کل در تهران کدامند؟ مدل نظری عوامل مؤثر بر شکل‌گیری عامل‌های اصلی (چهار عامل ناشی از تحلیل عاملی) سرمایه اجتماعی در تهران به چه صورت است؟

چهارچوب نظری

همان‌طور که سرمایه فیزیکی با ایجاد تغییرات در مواد جهت شکل دادن به ابزارهایی که تولید را تسهیل می‌کند به وجود می‌آید و از جنبه‌ای ملموس و قابل مشاهده برخوردار است، سرمایه انسانی با تغییر دادن افراد برای کسب مهارت‌ها و توانایی‌هایی به آن‌ها پدید می‌آید و افراد را توانا می‌سازد تا به شیوه‌های جدید رفتار کنند و بنابراین کمتر ملموس بوده و در مهارت‌ها و دانشی که فرد کسب کرده تجسم می‌یابد. اما سرمایه اجتماعی حتی کمتر از این ملموس بوده و در روابط میان افراد تجسم می‌یابد و موقعی سرمایه اجتماعی به وجود می‌آید که روابط میان افراد به شیوه‌ای دگرگون شود که کنش را تسهیل نماید. (کلمن، ۱۳۷۷: ۴۶۵). کلمن سازمان اجتماعی را پدیدآورنده سرمایه اجتماعی در نظر می‌گیرد، وی معتقد است که سرمایه اجتماعی با کارکردش تعریف می‌شود، به‌زعم وی سرمایه اجتماعی شیء واحدی نیست بلکه انواع چیزهای گوناگون است که دو ویژگی مشترک دارند: همه آن‌ها جنبه‌ای از ساخت اجتماعی هستند و کنش‌های معین افراد را در درون ساختار تسهیل می‌کنند. سرمایه‌های اجتماعی، مانند شکل‌های دیگر سرمایه، مولد است و دست‌یابی به هدف‌های معین را که در نبود آن دست‌یافتنی نخواهد بود امکان‌پذیر می‌سازد. (همان: ۴۶۴).

بوردیو سرمایه اجتماعی را یکی از اشکال «سرمایه» می‌داند. سرمایه از نظر او سه شکل بنیادی دارد. «سرمایه اقتصادی» که قابل تبدیل شدن به پول است و به شکل حقوق مالکیت قابل

نهادینه شدن است. «سرمایه فرهنگی» که در برخی شرایط به سرمایه اقتصادی تبدیل می‌شود و به شکل کیفیات آموزشی نهادینه می‌گردد و «سرمایه اجتماعی» که از تعهدات اجتماعی ساخته شده است و تحت برخی شرایط قابل تبدیل به سرمایه اقتصادی می‌باشد و یا ممکن است که در شکل یک عنوان اشرافی نهادینه شود. (بورديو، ۱۹۸۵: ۲۴۳).

روبرت پاتنام موفقیت در غلبه بر معضلات عمل جمعی و فرصت‌طلبی را که در نهایت به ضرر خود افراد تمام می‌شود به زمینه اجتماعی گسترده آن مربوط می‌داند. به گونه‌ای که همکاری داوطلبانه در جامعه‌ای که سرمایه اجتماعی عظیمی را در شکل هنجارهای عمل متقابل و شبکه‌های مشارکت مدنی به ارث برده، بهتر صورت می‌گیرد. در این‌جا اشاره مختصری به تعریف هر یک از این عناصر و تأثیر آن‌ها بر یکدیگر و ایجاد سرمایه اجتماعی به صورت مختصر می‌پردازیم:

شبکه‌های مشارکت مدنی، شبکه‌های مشارکت یکی از اشکال ضروری سرمایه اجتماعی می‌باشند و هرچه این شبکه‌ها در جامعه‌ای متراکم‌تر باشند احتمال همکاری شهروندان در جهت منافع متقابل بیشتر است. شبکه‌های مشارکت مدنی، هزینه‌های بالقوه عهدشکنی را در هر معامله‌ای افزایش می‌دهند. فرصت‌طلبی منافی را که فرد انتظار دارد از دیگر معاملات همزمانش و معاملات آینده نصیبش شود به خطر می‌اندازد. شبکه‌های مشارکت مدنی در زبان تئوری بازی‌ها تکرار پیوند درونی بازی‌ها را افزایش می‌دهند (پاتنام، ۱۳۸۰: ۲۹۷)، شبکه‌های مشارکت مدنی، هنجارهای قوی معامله متقابل را تقویت می‌کنند، شبکه‌های مشارکت مدنی ارتباطات را تسهیل می‌کنند و جریان اطلاعات را در مورد قابل اعتماد بودن افراد بهبود می‌بخشند. شبکه‌های مشارکت مدنی اجازه می‌دهند که حسن شهرت‌ها به دیگران انتقال یافته و پالایش شوند، شبکه‌های مشارکت مدنی تجسم موفقیت پیشینیان در همکاری هستند که می‌توانند به عنوان یک چارچوب فرهنگی شفاف برای همکاری آینده عمل نمایند. البته شبکه‌های مشارکت مدنی مورد نظر کلمن و پاتنام شامل شبکه‌های افقی می‌باشد، نه عمودی، زیرا در شبکه‌های عمودی جریان عمودی اطلاعات غیر موثق‌تر از جریان افقی اطلاعات هستند و بخشی از آن به این دلیل است که اطلاعات قابل اتکا و درست مانع بهره‌کشی و استعمار محسوب می‌شوند. مهم‌تر این‌که مجازات‌هایی که از هنجارهای معامله متقابل در مقابل تهدید فرصت‌طلبی حمایت می‌کند در شبکه‌های عمودی، کمتر برای مقامات عالی وضع می‌شود و اگر هم وضع شوند کمتر اجرا می‌گردند (پاتنام، ۱۳۸۰: ۲۹۸؛ کلمن، ۱۹۹۰: ۲۸۳-۲۸۷). از طرف دیگر، هنجارهای معامله متقابل یکی از مولدترین اجزا سرمایه اجتماعی است. جوامعی که در آن‌ها از این هنجار پیروی می‌شود به گونه‌ای مؤثر می‌توانند بر فرصت‌طلبی فائق آمده و

مشکلات عمل جمعی را حل نمایند. (آلویس گولدنر، ۱۶۰: ۱۶۱). گرانووتر معتقد است هنگامی که توافقاتی در پارچوب بزرگ تر روابط شخصی و شبکه های اجتماعی حاصل می شود اعتماد ایجاد می گردد و انگیزه تخلف از مقررات رنگ می بازد (گرانووتر، ۱۹۸۲: ۶۱-۸۸)، و سومین عنصر اعتماد می باشد. اعتماد باعث تسهیل همکاری می شود و هرچه اعتماد در جامعه ای بالاتر باشد احتمال همکاری هم بیشتر خواهد بود و خود همکاری نیز اعتماد ایجاد می کند. اعتماد که یکی از عناصر ضروری تقویت همکاری است عنصر غیر اختیاری و ناآگاهانه نمی باشد. اعتماد مستلزم پیش بینی رفتار بازیگر مستقل است. «شما برای انجام دادن کاری صرفاً به این دلیل که فردی (یا نهادی) می گوید آن را انجام خواهد داد به او اعتماد نمی کنید. بلکه شما تنها به این دلیل به او اعتماد می کنید که با توجه به شناختن از خلق و خوی او، انتخاب های ممکن او، تبعاتشان و توانایی او حدس می زنید که او انجام دادن این کار را بخواهد گزید» (پاتنام، ۱۳۸۰: ۲۹۲). پاتنام در چگونگی فرایند تبدیل اعتماد فردی به اعتماد اجتماعی معتقد است که اعتماد اجتماعی (عمومی) در جوامع مدرن پیچیده از دو منبع مرتبط یعنی هنجارهای معامله متقابل و شبکه های مدنی ناشی می شود. وی در بحث تقدم و تأخر سه عامل مذکور که منابع سرمایه اجتماعی را می سازند معتقد است: «اعتماد اجتماعی به هنجارهای معامله متقابل، شبکه های مشارکت مدنی و همکاری موفقیت آمیز متقابلاً یکدیگر را تقویت می کنند. وجود نهادهای همکاری جویانه کارآمد مستلزم مهارت ها و اعتماد بین اشخاص می باشد، اما آن مهارت ها و این اعماد نیز به نوبه خود به وسیله همکاری سازمان یافته تلقین می شوند. هنجارها و شبکه های مشارکت مدنی به رفاه اقتصادی کمک می نمایند و به نوبه خود نیز توسط این رفاه تقویت می شوند» (پاتنام، ۱۳۸۰: ۳۰۹). وی به یک نوع «تحلیل تعادلی» به جای تحلیل خطی در رابطه این سه عنصر با یکدیگر معتقد است.

مباحث و مطالعات فوکویاما نیز مانند پاتنام در سطح کلان مطرح شده است و سرمایه اجتماعی را در سطح کشورها و در ارتباط با رشد و توسعه اقتصادی می بیند و بنابراین تعریف او از سرمایه اجتماعی یک تعریف جمعی بوده و سرمایه اجتماعی دارای گروه ها و جوامع تلقی می شود. به زعم وی، «سرمایه اجتماعی را به سادگی می توان به عنوان مجموعه معینی از هنجارها یا ارزش های غیررسمی تعریف کرد که اعضای گروهی که همکاری و تعاون میانشان مجاز است در آن سهم هستند. هنجارهایی که تولید سرمایه اجتماعی می کنند اساساً باید شامل سجایایی از قبیل صداقت، ادای تعهدات و ارتباطات دوجانبه باشند» (فوکویاما، ۱۳۷۹: ۱۱-۱۲). فوکویاما مانند پاتنام هنجارهای همیاری را شالوده سرمایه اجتماعی معرفی می نماید و می نویسد: «فرض بر این است که سرمایه اجتماعی وجود هنجارهای رفتاری مبتنی

بر تشریح مساعی را منعکس می‌کند». هنجارها و ارزش‌هایی که در این تعریف جای می‌گیرند از هنجار ساده مشترک بین دو دوست گرفته تا نظام‌های ارزشی پیچیده که مذاهب سازمان‌یافته ایجاد کرده‌اند ادامه می‌یابد. (همان، ۷۰). از طرف دیگر، شبکه با سازمان مبتنی بر سلسله‌مراتب متفاوت است زیرا شبکه براساس هنجارهای غیررسمی مشترک استوار است و نه ارتباط مبتنی بر اقتدار رسمی (همان: ۷۱).

جدول شماره ۱. تعریف، هدف و واحد تحلیل سرمایه اجتماعی از نگاه کلمن، بوردیو و پاتنام

تعریف سرمایه اجتماعی	هدف از سرمایه اجتماعی	واحد تحلیل
منابعی که امکان دسترسی به منافع گروهی را فراهم می‌کنند	حفظ سرمایه اقتصادی	افراد در رقابت طبقاتی
جنبه‌هایی از ساخت اجتماعی که کنشگران از آن‌ها به عنوان منابعی جهت کسب منافع خود از آن استفاده می‌کنند	حفظ سرمایه انسانی	افراد در خانواده، شبکه‌ها و در زمینه اجتماعی
اعتماد، هنجارها و شبکه‌های مشارکتی که باعث تسهیل تعاون جهت کسب منافع متقابل می‌شوند.	حفظ اقتصاد و دموکراسی مؤثر و کارا	مناطق در کشور
آگاهی و توجه به امور (سیاسی-اجتماعی)، اعتماد و فعالیت انجمنی	کارایی اقتصاد	افراد

همان‌گونه که در جدول شماره ۱ ملاحظه می‌شود، تعریف سرمایه اجتماعی، هدف و مقیاس اجتماعی برای این مفهوم به صورت تطبیقی از دیدگاه بوردیو، کلمن و پاتنام و فوکویاما، افه و فوش آمده است و از مباحثی که تاکنون مطرح شده تعاریف هر سه تا حد زیادی با یکدیگر اشتراک دارند و به گونه مؤثری فرآیندهای اجتماعی یکسانی را شامل می‌شود. بنابراین، در تعریف، سرمایه اجتماعی منبعی جهت «کنش جمعی» تلقی می‌گردد و این منبع علاوه بر آگاهی و توجه نسبت به امور عمومی اجتماعی-سیاسی (شناخت) یعنی آگاهی که موجب علاقه‌مندی و دل‌نگرانی است، شامل هنجارهای اعتماد (اعتماد عمومی یا تعمیم یافته و اعتماد نهادی / مدنی)، هنجارها و یا رفتارهای معامله متقابل (همیاری) که در درون شبکه‌های اجتماعی عمل می‌کنند و عناصر ساختاری شبکه‌ها و مشارکت‌های رسمی و غیررسمی می‌باشد. نتایج سرمایه اجتماعی در داخل شبکه شامل یک مجموعه‌ای از کنش‌های جمعی در اشکال و اندازه‌های مختلف است. در این جا تمایز هدف و واحد تحلیل در کار پاتنام، فوکویاما، کلمن، بوردیو، افه و فوش به خاطر بررسی انواع مختلف کنش جمعی در مقیاس‌ها و شکل‌های موردنظر آن‌ها بوده و در عمل تعریف هر سه آن‌ها از این مفهوم یکسان می‌باشد.

شکل‌گیری سرمایه اجتماعی

در ایران در چند سال گذشته تحقیقات متعددی درباره سرمایه اجتماعی و یا برخی از عناصر آن در شکل پژوهش مستقل و یا پیمایش‌های ملی صورت گرفته که می‌توان تأثیر برخی از متغیرهای مستقل را در سرمایه اجتماعی و یا برخی از عناصر تشکیل‌دهنده آن ملاحظه نمود. سرمایه اجتماعی در برخی از تحقیقات با آگاهی، اعتماد (اجتماعی و نهادی)، مشارکت شورایی، اجتماعی و سیاسی (تاجبخش، ۱۳۸۲) و اعتماد به افراد، اعتماد به نهادها و سازمان‌ها (غفاری، ۱۳۸۰) فعالیت گروهی و انجمنی، اعتماد عام (شخصی، تعمیم‌یافته و نهادی) همبازی تعمیم‌یافته (موسوی خامنه، ۱۳۸۳) بعد هنجاری اعتماد و عمل متقابل و بعد شبکه‌ای (ملاحسنی، ۱۳۸۱) فعالیت اجتماعی، روابط اجتماعی با خانواده، دوستان و همسایگان و اعتماد اجتماعی (میرزاخانی، ۱۳۸۰) و اعتماد (امیرکافی، ۱۳۷۴) تعریف و عملیاتی شده است و در برخی از تحقیقات و پیمایش‌های ملی نیز برخی از عناصر مفهومی سرمایه اجتماعی مانند اعتماد، راستگویی، دورویی، تقلب، روابط اجتماعی رسمی، رفتارهای مذهبی و مشارکت‌های غیررسمی، آگاهی (محسنی، ۱۳۷۴)، مطالعه مطبوعات، دیدن تلویزیون، فعالیت‌های مذهبی، رفت و آمد خانواده، مشارکت اجتماعی، برگزاری جشن تولد (رفتارهای فرهنگی، ۱۳۸۲)، آگاهی، اعتماد و مشارکت (ارزش‌ها و نگرش‌ها، موج دوم ۱۳۸۲) مورد ارزیابی و سنجش قرار گرفته است و بررسی رابطه متغیرهای زمینه‌ای و سایر متغیرها بر روی هریک از این عناصر مفهومی سرمایه اجتماعی در شأن یک فواتحلیل بوده که به صورت مجزا به آن پرداخته شده است (فیروزآبادی، ۱۳۸۴).

اما در بین دیدگاه‌های نظری سرمایه اجتماعی عوامل مؤثر بر شکل‌گیری سرمایه اجتماعی را می‌توان به شرح ذیل مرور نمود.

«سن» یکی از عوامل مؤثر بر شکل‌گیری سرمایه اجتماعی است. سن معمولاً براساس دوره کودکی، نوجوانی، بزرگسالی، والدینی و بازنشستگی شناخته می‌شود. چون سن براساس درآمد و زمان فراغت در مقاطع مختلف متفاوت است، بنابراین مشارکت اجتماعی فرد نیز در مراحل مختلف سنی متفاوت است. برخی از تحقیقات نشان داده است که ارتباط سن و انجمن‌پذیری و مشارکت‌های اجتماعی به صورت رابطه U معکوس است به گونه‌ای که از سن ۱۸ تا ۲۹ سالگی عضویت یگانه و ۳۰-۵۹ سالگی عضویت چندگانه است و در مقابل جمعیت ۶۰ ساله و بیشتر، در انجمن‌ها حضور کمتری دارند. البته به علت هم‌تغییری سن با متغیرهای درآمد، آموزش، موقعیت‌های شغلی - موقعیت‌های خانوادگی و تأهل می‌توان تغییر در میزان سرمایه اجتماعی را در مقاطع مختلف سنی تحلیل نمود. (افه و فوش،

۲۰۰۰؛ گلپز، ۲۰۰۱؛ پاراگال، گلیکان و هوک، ۲۰۰۲).

«نسل و تغییرات نسلی» یکی از عوامل مؤثر بر شکل‌گیری سرمایه اجتماعی است به گونه‌ای که افراد در سنین کار و فعالیت از میزان مشارکت‌های اجتماعی بیشتری برخوردار هستند (افه و فوش، ۲۰۰۲؛ برم و ران، ۱۹۹۷: ۱۰۰۹) و اتفاقاتی که برای یک نسل به‌وقوع پیوسته است مانند: جنگ، رکود اقتصادی، کاهش میزان ازدواج و افزایش نرخ طلاق، کاهش تعداد فرزندان، کاهش نرخ دستمزد، جایگزینی سوپرمارکت‌ها، خرید الکترونیک و جایگزینی شرکت‌های بزرگ به‌جای شرکت‌های محلی مبتنی بر اجتماعات محلی بر سرمایه اجتماعی آن نسل تأثیر دارد (پاتنام، ۱۹۹۵: ۲۰۰۰).

«آموزش و تحصیلات» از دیگر متغیرهای تأثیرگذار بر شکل‌گیری سرمایه اجتماعی است. در پیمایش ارزش‌های جهانی در اکثر کشورها این متغیر با سایر متغیرهای اجتماعی در ارتباط است. به‌زعم مطالعات گلپز، لایسون و ساکردوت (۲۰۰۰) افزایش حضور در کلیسا، میزان اعتماد و کوشش در حل مسائل محلی در بین افراد با تحصیلات کالج و ارتباط اجتماعی در بین افراد تحصیل‌کرده بیشتر است. بین سال‌های رسمی آموزش در مدرسه و سرمایه اجتماعی رابطه مستقیمی ملاحظه نموده‌اند و آن‌ها این موضوع را تا حدودی ناشی از محیط‌های نهادی مدارس و دانشگاه‌ها در تشویق افراد به انجمن‌پذیری و آموزه‌های اخلاقی آنان در جهت تعاون و همیاری می‌دانند. (افه و فوش، ۲۰۰۰). پاراگال، گلیکان و هوک (۲۰۰۲) نیز بین سطح آموزش و میزان همکاری و مشارکت در پروژه‌های محلی رابطه مستقیمی ملاحظه نموده‌اند.

«جنس» نیز از دیگر متغیرهای تأثیرگذار بر سرمایه اجتماعی است به گونه‌ای که میزان مشارکت بیشتر مردان نسبت به زنان در نیروی کار باعث افزایش مشارکت‌های رسمی آنان نسبت به زنان می‌گردد. ضمن این‌که جنسیت بر نوع عضویت در انجمن‌ها نیز تأثیر می‌گذارد به گونه‌ای که زنان بیشتر عضو انجمن‌های خدماتی - خیریه‌ای، کلیسایی، اولیا و مربیان و انجمن‌های فرهنگی می‌شوند و مردان علاقه‌مند به فعالیت در انجمن‌های سیاسی هستند (افه و فوش، ۲۰۰۲: ۲۲۹).

«دین‌باوری و تعهد دینی» رابطه مستقیمی با سرمایه اجتماعی دارند. زیرا سازمان‌های دینی نقش میانجی را در فعالیت‌های دینی ایفا می‌کنند. از آن‌جا که ادیان از نشست‌های عمومی و از مراسم و مناسک برخوردارند، باعث توسعه شیوه همکاری و تعاون و آگاهی از مسائل اجتماعی می‌گردند و ادیانی که بیشتر از مراسم و مناسک عمومی برخوردارند در افزایش سرمایه اجتماعی نقش بیشتری ایفا می‌کنند (همان، ۲۰۰۸).

«مشارکت رسمی یکی از اعضای خانواده» نیز در ایجاد سرمایه اجتماعی مخصوصاً در ابعاد

گوناگون آن نقش مثبتی دارد. به گونه‌ای که در تحقیقات مشخص شده است افرادی که در خانواده‌هایی هستند که خانواده آنان با کمک دیگران به حل مشکلات اجتماعی مبادرت ورزیده و مشارکت اجتماعی فعال داشته‌اند، افراد در آن خانواده‌ها از سهم و میزان بیشتری در سرمایه اجتماعی برخوردارند (کریشنا و آف، ۲۰۰۲: ۱۱۸).

«میزان اقامت در شهر و مهاجر بودن یا نبودن» نیز در میزان سرمایه اجتماعی تأثیرگذار است به گونه‌ای که تحقیقات نشان داده است افرادی که از سن ۱۶ سالگی در شهر محل تحقیق اقامت داشته‌اند از میزان مشارکت اجتماعی بالاتری برخوردار بوده‌اند و اندازه شهر محل اقامت نیز در میزان مشارکت‌های اجتماعی تأثیرگذار است. (برم و ران: ۱۹۹۷: ۱۰۰۸) تحرک و جابه‌جایی محل اقامت و مالکیت منزل مسکونی افراد نیز بر مشارکت‌های اجتماعی آنان مؤثر است. (گلیزر، لایسون و ساگردوت، ۲۰۰۰؛ گلیزر، ۲۰۰۱؛ پاتنام، ۲۰۰۰؛ پارگال، گلیکان و هوک، ۲۰۰۰).

«میزان خواندن روزنامه و مجله و تماشای تلویزیون» بر اعتماد عمومی بررسی شده که تلویزیون رابطه معناداری نداشته است و خواندن روزنامه از طریق آگاهی دادن به مردم از وضعیت جامعه خود، باعث افزایش اعتماد گردیده است (برم و ران، ۱۹۹۷: ۱۰۰۹). «تجربیات طول دوره زندگی» نیز بر اعتماد تأثیرگذار است به گونه‌ای که قربانی جنایت بودن، سابقه طلاق، عضویت در اقلیت‌ها و در معرض پیش‌داوری و یا تبعیض بودن بر میزان اعتماد عمومی فرد تأثیرگذار است (همان، ۱۰۰۹).

«درآمد خانوار» معمولاً به‌عنوان یک عامل تأثیرگذار بر سرمایه اجتماعی تلقی می‌شود. با این فرض که افراد دارای درآمد متوسط و بالا آشنایی بیشتری با فعالیت‌های انجمنی دارند که این موضوع ناشی از تجربه و سن و یا مهارت‌های سازمانی آنان است. البته در نقطه مقابل، این فرض وجود دارد که درآمد بالا باعث می‌شود که هزینه فرصت و زمان برای این‌گونه افراد مهم باشد و درآمد بالا باعث شود که آنچه که از طریق انجمن دست‌یافتنی است از طریق پول و خرید به دست آید و به‌زعم بوردیو پول و سرمایه اقتصادی جایگزین سرمایه اجتماعی شود (افه و فوش، ۲۰۰۲: ۲۰۶؛ برم و ران، ۱۹۹۷: ۱۰۰۹؛ پاراگال، گلیکان و هوک، ۲۰۰۲: ۱۸۸-۲۱۲).

«اشتغال» که معمولاً تحت عنوان وضعیت شغلی در یک شاخص ترکیبی شامل امنیت شغلی، سطح درآمد و وقت اضافه قرار می‌گیرد با سرمایه اجتماعی روابط معناداری دارد و شاغلین نسبت به بیکاران فعالیت انجمنی بیشتری دارند (افه و فوش، ۲۰۰۲: ۲۰۶-۲۰۸). ضمن این‌که برخی از تحقیقات نیز نشان داده است که افراد در مشاغلی که بیشتر اجتماعی

جدول شماره ۲. مقایسه دیدگاه‌های نظری پیرامون سرمایه اجتماعی و شکل‌گیری آن

دیدگاه نظری	مفهوم	مفروضات منبجش مفهوم (واسته)	شاخص اندازه‌گیری	مفروضات مستقل مؤثر بر شکل‌گیری سرمایه اجتماعی
پاتنم، ۱۹۸۵، ۲۰۰۰	سرمایه اجتماعی	– اعتماد – مشارکت اجتماعی	– راستگو بودن بیشتر مردم – قابل اعتماد بودن بیشتر مردم – مشارکت غیررسمی ارتباط یا دوستی و برپایی مهمانی – مشارکت در فعالیت‌های داوطلبانه، گروه‌های مردمی – مشارکت‌های رسمی	فشارهای زمانی و اقتصادی، ظهور خانوادگی که هر دو شامل اند، موهبت‌ها یا عیب‌ها، شیمی و پراکنگی شهر (صرف وقت به‌تنهایی در ماشین، تنگنک و همگونی در فعالیت‌های شهری و کاهش انگیزه مشارکت)، سرگرمی‌های الکترونیکی و تلویزیون، تغییرات نسبی (چنگ زدن اقتصادی، کاهش میزان ازدواج، افزایش نرخ طلاق، کاهش تعداد فرزندان، کاهش نرخ دستنورد، چابگری، سوخت مازک‌ها، خرید الکترونیکی، چاپگرایی شرکت‌های بزرگ به جای شرکت‌های محلی، پیش بر اجزای محلی)
آله و فوش، ۲۰۰۲	سرمایه اجتماعی	– آگاهی و توجه به امور عمومی – مشارکت‌های اجتماعی	– میزان آگاهی از امور عمومی سیاسی- اجتماعی – میزان فعالیت‌های اجتماعی	درآمد خانوار، وضعیت شغل شامل: امنیت شغلی، سطح درآمد و وقت اضافه، دین (دین‌داری و تمهد دینی)، آموزش، سن، شهر در برابر روستا، اندازه خانوار، جنس، مشارکت بازرگاران زنان
۶۶۸ و راز، ۱۹۸۷	سرمایه اجتماعی – اعتماد عمومی (این‌فردی)	– مشارکت مدنی – قابل اعتماد بودن بیشتر مردم	– مشارکت‌های رسمی در انواع انجمن‌ها، انجمن‌ها و گروه‌ها	حمایت و طرفداری سیاسی، آموزش، درآمد واقعی خانوار، هزینه فرصت زمان (مشارکت تلویزیون، تعداد فرزندان مدرسه نرفته)، جوانان روزنامه، اندازه شهر یا مستقریان، طول اقامت در شهر از سن ۱۶ سالگی، زندگی در جنوب آمریکا، تجربه طول زندگی.
گلرکز، لایسون، ساکرون، ۲۰۰۰، ۲۰۰۱	سرمایه اجتماعی	– مشارکت سازمانی – اعتماد	– مشارکت در انواع سازمان‌های غیررسمی (مشارکت‌رسمی) – باور به راستگو بودن مردم	تحرک یا چابگی محل اقامت، سن، مشاغل اجتماعی، مالکیت منزل مسکونی، آموزش، هزینه فرصت زمان، همگونی قوم، زمانی، بعد فیزیکی مسافت در مسافرت، هزینه مسافرت
کریشنا، آلف، ۲۰۰۲، ۲۰۰۳	سرمایه اجتماعی	– ساختاری	– انجام فعالیت‌های مشارکتی در زمینه کارهای مشترک – کشاورزی، روستایی، بازاره با افتات و بلایای طبیعی – اعتماد، انسجام در کمک و همکاری، احساس مسئولیت و عمل – مقال به یکدیگر	خانوادگی که در محل منزل اجتماعی بودند، تعداد همسران، همسران که به صورت جمعی داشتند، ذهنیت شفاف از قانونگذاری و ضمانت اجرای قانون، اطلاعات و مدرنیزاسیون
پازگال گیگان و هوک، ۲۰۰۰	سرمایه اجتماعی	– هنجارهای همجاری – اعتماد – مشارکت در محل	– بررسی اعتماد اجتماعی همجاری و مشارکت‌ها در زمینه‌های ارزشی، قومی، دینی، نهادی، سنتی و مرسوم	– درآمد، آموزش، سن و شغل همسران خانوار – ویژگی‌های محل مانند: تعداد ساکنین، ریشه ساکنین، باورگ ترکیب ساکنین و غیره ساکنین، سن محله، تعداد نوجوانان، فراوانی نشست‌ها، تعداد اعضا از افراد صاحب‌قبو – ویژگی‌های فردی متولدین، مدیریت داوطلبانه، جمع‌آوری ضایعات
مورس، ۱۹۸۳	سرمایه اجتماعی	– همبستگی سنتی جامعه	– تعهدات درون‌گروهی و باطنی به رئیس قبیله	– راستگویی‌های درون‌گروهی

بوده‌اند (برای مثال: بافنده و یا دوزنده و کارمند حسابداری کمترین میزان اجتماعی بودن را دارند و پزشک، پلیس و روحانی از بیشترین میزان اجتماعی بودن) براساس نمره اجتماعی بودن مشاغل که در تحقیقات قبلی به دست آمده است، افراد در مشاغل اجتماعی تر از میزان سرمایه اجتماعی بیشتری برخوردارند (گلیزر، لایسون و ساکردوت، ۲۰۰۰).

فرضیه‌های تحقیق

— سرمایه اجتماعی از هفت عنصر آگاهی و توجه به امور عمومی، اعتماد عمومی، اعتماد نهادی، مشارکت رسمی، مشارکت غیررسمی همیارانه، مشارکت غیررسمی خیریه‌ای و مشارکت غیررسمی مذهبی تشکیل شده است.

— عمده‌ترین عوامل تأثیرگذار بر سرمایه اجتماعی شامل تعهد دینی، سطح تحصیلات، مشارکت رسمی یکی از اعضای خانواده، نسل مهاجرت، جنس و دین‌باوری می‌باشد.

— عناصر اصلی چهارگانه سرمایه اجتماعی شامل اعتماد نهادی، مشارکت‌های غیررسمی، اعتماد عمومی و مشارکت رسمی و آگاهی می‌باشد.

— عمده‌ترین عوامل تأثیرگذار بر اعتماد نهادی شامل نسل مهاجرت، سطح تحصیلات، دین‌باوری، هزینه خانوار و جنس می‌باشد.

— عمده‌ترین عوامل تأثیرگذار بر مشارکت غیررسمی شامل تعهد دینی، نسل، جنس، میزان خواندن روزنامه و مجله و میزان اقامت در محل می‌باشد.

— عمده‌ترین عوامل تأثیرگذار بر اعتماد عمومی شامل تجربیات تلخ زندگی با ضریب منفی، نسل میانسال نسبت به جوان، سطح تحصیلات، میزان خواندن روزنامه و مجله با ضریب منفی، تعهد دینی و مشارکت یکی از اعضای خانواده می‌باشد.

— عمده‌ترین عوامل تأثیرگذار بر مشارکت رسمی و آگاهی شامل تحصیلات، مشارکت رسمی یکی از اعضای خانواده، تعهد دینی، جنس مرد نسبت به زن، شاغلین نسبت به غیر شاغلین و نسل میانسال نسبت به جوان می‌باشد.

روش‌شناسی

همان‌گونه که در تعریف نظری آمد، سرمایه اجتماعی منبعی جهت «کنش جمعی» تلقی می‌گردد و این منبع علاوه بر آگاهی و توجه نسبت به امور عمومی اجتماعی - سیاسی (شناخت) یعنی آگاهی که موجب علاقه‌مندی و دل‌نگرانی است شامل هنجارهای اعتماد (اعتماد عمومی یا تعمیم‌یافته و اعتماد نهادی / مدنی)، هنجارها و یا رفتارهای معامله متقابل

جدول شماره ۳. متغیرهای وابسته مورد مطالعه و تعریف عملیاتی آنها

تعریف عملیاتی	معرف	متغیر
آگاهی از دوره ریاست جمهوری که، اولین انتخاب عمومی شوراهای شهر بعد از انقلاب را برگزار کرد. آگاهی از این که اعضای شورای شهر برای چه مدت انتخاب می‌شوند آگاهی از مرجع رسیدگی و حل اختلافات دولت و مجلس بر سر تصویب طرح یا لایحه‌ای آگاهی از چگونگی تعیین ریاست قوه قضاییه	آگاهی به امور عمومی، سیاسی و اجتماعی	آگاهی و توجه به امور عمومی
به‌طور کلی مردم چقدر قابل اعتماد هستند مردم تا چه اندازه به قول و قرارهای خود عمل می‌کنند مردم تا چه اندازه به حفظ و نگهداری وسایل امانت گرفته شده پایند هستند. مردم تا چه اندازه در هنگام فروش اجناس خود حاضر به بیان عیب و نقص اجناس و کالاهای خود هستند. دوستان شما چقدر قابل اعتماد هستند.	اعتماد عمومی	اعتماد
مردم تا چه اندازه به عملکرد گروه‌ها، اصناف و اداراتی که به‌طور مستمر با آن‌ها در ارتباط هستند، اعتماد دارند.		اعتماد نهادی
این که آیا فرد در طول یک سال گذشته همسایه و دوستان خود را در انواع فعالیت‌های روزمره زندگی کمک کرده است.	همیارانه	مشارکت غیررسمی
این که فرد در انواع کمک‌های خیریه‌ای در یک سال گذشته شرکت داشته است. این که فرد در انواع مراسم و مناسک دینی شرکت دارد.	خیریه‌ای مذهبی	
شرکت و همکاری با انجمن‌های رسمی و نوع شرکت به لحاظ عادی، فعال و دارای مسئولیت (تماز مشارکت رسمی یا غیررسمی مشخص بودن هویت افراد از طریق ثبت‌نام و یا اطلاعات ثانویه و در برخی از اشکال پرداخت حق الزحمه و انتشار شرکت در جلسات دوره‌ای و... می‌باشد)	شرکت در اتحادیه‌ها، انجمن‌ها سازمان‌ها و مؤسسات مدنی رسمی	مشارکت رسمی

(همیاری) که در درون شبکه‌های اجتماعی عمل می‌کنند و عناصر ساختاری شبکه‌ها و مشارکت‌های رسمی و غیررسمی می‌باشد. نتایج سرمایه اجتماعی در داخل شبکه شامل یک مجموعه‌ای از کنش‌های جمعی در اشکال و اندازه‌های مختلف است. بنابراین مجموعه عناصر مفهومی سرمایه اجتماعی در این تحقیق در بعد شناختی و ذهنی، عبارت‌اند از: اعتماد عمومی، اعتماد نهادی و آگاهی و توجه به امور عمومی، سیاسی و یا اجتماعی و در بعد عینی، عبارت‌اند از: مشارکت رسمی، مشارکت غیررسمی خیریه‌ای، مشارکت غیررسمی مذهبی و مشارکت غیررسمی همیارانه که مجموعاً هفت عنصر مفهومی سرمایه اجتماعی را شامل می‌گردند و میانگین نمره عناصر هفت‌گانه مذکور سرمایه اجتماعی فرد را تشکیل می‌دهد.

در جدول شماره ۳ عمده‌ترین متغیرهای مورد نظر در متغیر وابسته سرمایه اجتماعی بررسی و تعریف عملیاتی شده‌اند.

در بخش متغیرهای مستقل تأثیرگذار بر سرمایه اجتماعی در این تحقیق ۲۰ متغیر مورد بررسی قرار گرفته است. متغیرها عبارتند از: سن، نسل، جنس، وضعیت تأهل، وضعیت سواد، سطح تحصیلات، تحرک و جابه‌جایی در محل، مالکیت منزل مسکونی، تحرک و جابه‌جایی بین شهری (مهاجرت)، هزینه فرصت زمان شامل: وقت آزاد، میزان تماشای تلویزیون، فاصله

زمانی منزل و محل کار، فاصله زمانی بین منزل فرد و دوستان و آشنایان وی، تعداد کودکان مدرسه نرفته، زادگاه، وضع فعالیت، تجربیات فردی در طول دوره زندگی، پایگاه اقتصادی-اجتماعی، دین باوری (اعتقاد به معاد و این که دین یکی از راه های غلبه بر مشکلات است)، تعهد دینی (خواندن نماز و استمرار آن و حضور در جماعت)، اندازه خانوار، سابقه اقامت در محل و طول مدت اقامت در شهر تهران.

جامعه آماری و حجم نمونه

با توجه به هدف و ویژگی های پژوهش مورد نظر، جامعه آماری یا قلمرو افراد ساکن شهر تهران بزرگ با ضابطه سنی ۱۶ سال و بالاتر، می باشد. با توجه به حجم و پراکندگی جامعه آماری و حجم پرسشنامه و هزینه های مالی می بایست تعداد محدودی از واحدهای جامعه انتخاب می گردید، این تعداد با ضوابط آماری در فرمول ذیل به دست آمد:

$$n = \frac{z^2 \times \frac{s^2}{E^2}}{1 + \frac{1}{N} \left[z^2 \times \frac{s^2}{E^2} \right]}$$

n تعداد افرادی است که از بین واحدهای جامعه به تصادف انتخاب می شوند. N تعداد افراد واجد شرایط (۱۶ سال به بالا) می باشد. Z مساوی است با مقدار متغیر نرمال استاندارد شده براساس ضریب اعتماد ۹۵ درصد که $Z = 1/96$ ، E (مقدار اشتباه در برآورد) که معمولاً محقق براساس دقتی که از برآوردها انتظار دارد انتخاب می نماید، در این تحقیق $E = 0/75$ لحاظ شده است. توضیح این که مقدار $E = 0/75$ به این معنی است که فاصله برآورد تا مقدار واقعی حدود $0/75$ به صورت مثبت یا منفی می باشد که بسیار کوچک و محدود است. S^2 مشخص کننده اندازه پراکندگی متغیر مورد بررسی در جامعه آماری یا قلمرو پژوهش می باشد. چون در این تحقیق تعداد متغیرها زیاد بود، لذا ترجیحاً براساس آن متغیری که محوری بوده و همبستگی زیادی با هدف تحقیق داشت تعیین گردید، حجم نمونه که مستلزم محاسبه S^2 یعنی میزان پراکندگی است، به دست می آید. در این تحقیق با مطالعه زیاد نتیجه گرفته شد که متغیر سن، بیش از متغیرهای دیگر هم به لحاظ نظری و هم در عمل بر سرمایه اجتماعی تأثیر می گذارد، زیرا با افزایش سن، سطح دانش و آگاهی از حوزه های عمومی، مشارکت های رسمی و غیررسمی، تنوع نقش های اجتماعی و... ارتقا پیدا می کند. در نتیجه با روش نمونه گیری تصادفی با طبقه بندی متناسب با حجم تعداد ۱۷۵۹ نفر پاسخگو از ۲۲ منطقه تهران انتخاب شده اند.

روایی تحقیق

استفاده از گویه‌ها و پرسش‌های متعدد مسئلهٔ روایی و اعتبار داده‌ها را مطرح می‌کند. در واقع تحلیل روایی پاسخگوی این پرسش است که آیا مقیاس‌های مربوط برای سنجش این متغیرها از ثبات و پایداری کافی بهره‌مند است یا خیر. معمولاً در مطالعات اگر ضریب آلفای کرونباخ از ۰/۵ - ۰/۶ بیشتر باشد، اعتبار نسبی گویه‌ها و لذا مفهوم مورد نظر را تصدیق می‌کنند. در واقع، مقدار آلفای کرونباخ نشانگر انسجام درونی و همسازی داخلی گویه‌ها به‌شمار می‌رود. جدول شماره ۴ نتایج تحلیل روایی متغیرهای وابسته و برخی از متغیرهای مستقل را نشان می‌دهد.

جدول شماره ۴. نتایج تحلیل روایی متغیرهای اصلی تحقیق

R	متغیر	تعداد پاسخگویان	تعداد گویه‌ها	ضریب روایی
۱	آگاهی و توجه	۱۷۵۹	۵	۰/۷۰
۲	اعتماد عمومی	۱۵۹۵	۵	۰/۶۲
۳	اعتماد نهادی	۵۲۰	۱۲	۰/۹۳
۴	رفتار همیارانه	۱۷۵۰	۸	۰/۷۰
۵	مشارکت غیررسمی مذهبی	۱۷۵۹	۹	۰/۶۰
۶	مشارکت غیررسمی خیریه‌ای	۱۷۵۵	۸	۰/۷۵
۷	مشارکت غیررسمی همیارانه	۱۷۳۳	۹	۰/۷۸
۸	دین‌باوری	۱۶۷۵	۲	۰/۶۶
۹	تعهد دینی	۱۵۳۳	۳	۰/۶۰

یافته‌های تحقیق

این مطالعه براساس اطلاعات ۱۷۵۹ نفر پاسخگو از ۲۲ منطقه شهر تهران انجام شده است. از بین کلیه پاسخگویان ۹۷۰ نفر از پاسخگویان زن (۵۵/۱ درصد) و ۷۸۹ نفر مرد (۴۴/۹ درصد) بوده‌اند. دامنهٔ تغییرات سن در جامعه آماری مورد بررسی بین ۱۶ تا ۸۸ سال بوده است. میانگین این توزیع سنی ۳۶/۲ سال و نشانه آن است که افراد جامعه آماری به‌طور متوسط ۳۶/۲ سال سن داشته‌اند. میانه سنی جامعه ۳۴ سال می‌باشد یعنی نیمی از جمعیت ۳۴ سال یا کمتر از آن سن دارند و نیم دیگر جمعیت ۳۴ سال یا بیش از آن سن دارند. نمای توزیع جمعیت که نشانگر بیشترین مشاهدات می‌باشد، برابر ۱۸ سال می‌باشد و به این معناست که فراوانی پاسخگویان ۱۸ ساله بیش از سایر پاسخگویان بوده است.

آگاهی و توجه

از طریق این متغیر، میزان آگاهی و توجه نسبت به حوزهٔ عمومی چه اجتماعی و یا سیاسی سنجیده شده است و از صفر تا ۸ در نوسان می‌باشد و کسی که به همهٔ سؤال‌ها پاسخ صحیح داده است بالاترین امتیاز یعنی ۸ را کسب نموده است. میانگین پاسخ‌های صحیح به این سؤال

۴/۸۳ بوده است و میانه آن ۴ سؤال بوده است یعنی نیمی از جمعیت به کمتر از دو سؤال فوق پاسخ صحیح داده‌اند و نیم دیگر به بیش از دو سؤال فوق پاسخ صحیح داده‌اند و بیشترین فراوانی پاسخ‌ها نیز در بین کسانی بوده که نمره ۸ را کسب نموده‌اند.

جدول شماره ۵. توزیع فراوانی پاسخگویان برحسب میزان آگاهی و توجه پاسخگویان

درصد تجمعی	درصد	فراوانی	آگاهی و توجه
۸/۶	۸/۶	۱۳۲	۰
۲۷/۹	۱۹/۴	۲۹۸	۲
۵۰/۴	۲۲/۴	۳۴۵	۴
۷۱/۲	۲۰/۹	۳۲۱	۶
۱۰۰	۲۸/۸	۴۲۳	۸
	۱۰۰	۱۸۳۹	مجموع

میانگین: ۴/۸۳   میانه: ۴   نما: ۸   انحراف استاندارد: ۲/۶۲

اعتماد عمومی

اعتماد عمومی با یک طیف پنج جمله‌ای در قالب مقیاس لیکرت مورد سنجش قرار گرفته است که بنابراین مجموعاً از ۰ تا ۸ امتیاز را شامل می‌گردد که عدد صفر کمترین و هشت بیشترین میزان اعتماد را نشان می‌دهد. که میانگین پاسخ‌ها حدود ۳/۶۳ بوده است که در قسمت متوسط می‌افتد و میانه پاسخ‌ها نیز عدد ۴ بوده است یعنی نیمی از مردم نمره اعتماد عمومی آن‌ها از عدد ۴ کمتر و نیم دیگر بیش از عدد ۴ می‌باشد و بیشترین فراوانی نمره اعتماد عمومی عدد ۴ می‌باشد.

جدول شماره ۶. توزیع فراوانی پاسخگویان برحسب اعتماد عمومی

درصد تجمعی	درصد	فراوانی	اعتماد عمومی
۱/۷	۱/۷	۲۹	۰
۲۹/۳	۲۷/۶	۴۸۵	۲
۸۷/۶	۵۸/۳	۱۰۲۳	۴
۹۹/۹	۱۲/۳	۲۱۶	۶
۱۰۰	۰/۱	۲	۸
	۱۰۰	۱۷۵۵	جمع

میانگین: ۳/۶۳   میانه: ۴   نما: ۴   انحراف استاندارد: ۱/۳۲

اعتماد نهادی

میزان اعتماد نهادی نیز از سنجش اعتماد مردم در یک طیف ۵ قسمتی نسبت به گروه‌ها، اصناف و ادارات دوازده‌گانه شامل: مدارس (آموزش و پرورش)، بیمارستان‌ها و درمانگاه‌ها، بانک‌های دولتی، شهرداری، فرمانداری و بخشداری، اداره دارایی، ثبت احوال، دادگاه‌ها (قضات)، پلیس راهنمایی و رانندگی، مخابرات، هواپیمایی و کلاتری به‌دست آمده است و نمره از ۰ تا ۸ را شامل می‌گردد که بالاترین میزان اعتماد نهادی عدد ۸ می‌باشد. میانگین اعتماد نهادی ۴/۰۵ می‌باشد و میانه آن نیز ۴ است یعنی نیمی از جمعیت نمره اعتماد نهادی آن‌ها زیر ۴ و نیم دیگر نیز بالای ۴ می‌باشد در ضمن بیشترین فراوانی نمره اعتماد نهادی عدد به کسانی که نمره ۴ دارند تعلق دارد.

جدول شماره ۷. توزیع فراوانی پاسخگویان برحسب اعتماد نهادی

اعتماد نهادی	فراوانی	درصد	درصد تجمعی
۰	۱۸	۱	۹/۹
۲	۴۳۹	۲۵/۵	۳۹
۴	۸۱۵	۴۷/۴	۷۶/۶
۶	۳۷۸	۲۲	۹۶
۸	۷۱	۴/۱	۱۰۰
مجموع	۱۷۲۱	۱۰۰	

میانگین: ۴/۰۵   میانه: ۴   نما: ۴   انحراف استاندارد: ۱/۶۵

مشارکت رسمی

مشارکت رسمی از طریق همکاری عادی، فعال و دارای مسئولیت که درجه یک تا سه را به خود اختصاص می‌دهد در انواع انجمن‌ها شامل: اولیا و مربیان، خیریه، ورزشی و تفریحی، اتحادیه‌های صنفی و حرفه‌ای، انجمن‌های اسلامی، انجمن‌های علمی، شوراهای محل، پایگاه بسیج، صندوق قرض‌الحسنه، انجمن‌های هنری و ادبی و سازمان‌های غیردولتی، بررسی شده است و در مجموع وضعیت مشارکت رسمی نمره‌ای از صفر تا شماره ۸ را به خود اختصاص داده است که از مشارکت صفر تا بالاترین میزان مشارکت رسمی یعنی ۸ را شامل می‌گردد. میانگین مشارکت در کل جامعه پاسخگویان ۲ بوده است و بسیار پایین می‌باشد و میانه و نمای مشارکت رسمی نیز صفر است. در ضمن ۵۳/۴ درصد جمعیت در هیچ مشارکت رسمی، حضور ندارند.

جدول شماره ۸. توزیع فراوانی پاسخگویان برحسب مشارکت رسمی

مشارکت رسمی	فراوانی	درصد	درصد تجمعی
۰	۹۳۹	۵۳/۴	۵۳/۴
۲	۳۰۲	۱۷/۲	۷۰/۶
۴	۲۰۹	۱۱/۹	۸۲/۴
۶	۱۸۲	۱۰/۳	۹۲/۸
۸	۱۲۷	۷/۲	۱۰۰
مجموع	۱۷۵۹	۱۰۰	

میانگین: ۲ میانه: ۰ نما: ۰ انحراف استاندارد: ۲/۶۲

مشارکت غیررسمی

مشارکت‌های غیررسمی از یک طبقه‌بندی سه‌گانه برخوردار است و نوعاً فعالیت در این‌گونه مشارکت‌ها همان‌گونه که از نامشان پیداست به‌صورت رسمی صورت نمی‌گیرد و در این مطالعه سه نوع خیریه‌ای، مذهبی و همیارانه مورد نظر می‌باشند.

مشارکت غیررسمی خیریه‌ای

مشارکت غیررسمی خیریه‌ای از بررسی کمک‌های خیریه‌ای افراد در یکسال گذشته به‌دست آمده است و براساس انواع کمک‌ها، فرد یک امتیاز گرفته است و کمک‌ها عبارتند از: کمک به مردم آسیب دیده (سیل‌زده، جنگ‌زده، زلزله‌زده...)، پرداخت کمک و صدقه به افراد مستمند، کمک برای ازدواج و یا تهیهٔ جهیزیه برای افراد نیازمند، خیرات و میراث به نیت اموات و گذشتگان، کمک برای سالمندان و معلولین، جشن نیکوکاری، جشن عاطفه‌ها و طرح تکریم ایتم و بنابراین شاخص براساس هشت نوع فعالیت مذکور از صفر تا ۸ درجه‌بندی شده است و صفر نشانه این است که فرد هیچ کمکی در زمینه‌های فوق نکرده است و ۸ نشانه این است که فرد در همهٔ موارد مذکور کمک کرده است. میانگین مشارکت خیریه‌ای در پاسخگویان ۴/۸ بوده است و میانهٔ مشارکت غیررسمی خیریه‌ای ۴ است یعنی نیمی از جمعیت در کمتر از چهار مورد فوق کمک کرده‌اند و نیم دیگر بیش از چهار مورد کمک نموده‌اند و بیشترین فراوانی مشارکت غیررسمی خیریه‌ای مربوط به امتیاز ۴ بوده است.

جدول شماره ۹. توزیع فراوانی پاسخگویان برحسب مشارکت غیررسمی خیریه‌ای

مشارکت غیررسمی خیریه‌ای	فراوانی	درصد	درصد تجمعی
۰	۵۶	۳/۲	۳/۲
۲	۳۵۷	۲۰/۳	۲۳/۵
۴	۵۵۹	۳۱/۸	۵۵/۴
۶	۴۹۷	۲۸/۳	۵۵/۴
۸	۲۸۷	۱۶/۳	۱۰۰
مجموع	۱۷۵۶	۱۰۰	

میانگین: ۴/۶۸   میانه: ۴   نما: ۴   انحراف استاندارد: ۲/۱۴

مشارکت غیررسمی مذهبی

مشارکت غیررسمی مذهبی براساس حضور فرد در فعالیت‌های مذهبی که لیست شده از صفر تا ۸ امتیاز گرفته است. این فعالیت‌ها عبارتند از: شرکت در مراسم عزاداری مذهبی در مسجد، در خانه دوستان و آشنایان، شرکت در مراسم جشن و سرور و مولودی در مسجد، در خانه دوستان و آشنایان، شرکت در جلسات آموزشی دینی و احکام، ختم یا روخوانی قرآن، برپایی مراسم مذهبی در منزل، رفتن به دیدار خویشان، دوستان و آشنایان بازگشته از سفر زیارتی میانگین این‌گونه مشارکت‌های غیررسمی خیریه‌ای نیز ۴/۷۴ می‌باشد و میانه آن ۴ است یعنی نیمی از پاسخگویان در کمتر از نمره ۴ و نیم دیگر بیش از نمره ۴ دریافت کردند و بالاترین فراوانی حضور در مشارکت‌های فوق به امتیاز ۴ تعلق داشت.

جدول شماره ۱۰. توزیع فراوانی پاسخگویان برحسب مشارکت غیررسمی مذهبی

مشارکت غیررسمی مذهبی	فراوانی	درصد	درصد تجمعی
۰	۶۵	۳/۷	۳/۷
۲	۴۱۷	۲۳/۸	۲۷/۵
۴	۴۵۵	۲۵/۹	۵۲/۴
۶	۴۳۰	۲۴/۵	۷۷/۹
۸	۳۸۷	۲۲/۱	۱۰۰
مجموع	۱۷۵۴	۱۰۰	

میانگین: ۴/۷۴   میانه: ۴   نما: ۴   انحراف استاندارد: ۲/۳۴

مشارکت غیررسمی همیارانه

مشارکت غیررسمی همیارانه که بعد عملی هنجارهای همیارانه را شامل می‌گردد و سنججه دقیق تری نسبت به هنجار همیاری است عبارت است از شرکت در فعالیت‌های کمکی به همسایه و یا دوستان در یکسال گذشته و مواردی به این شرح را شامل می‌گردد، گوش دادن به مسائل و مشکلات آنان، انجام دادن کارهای کوچک مثل خرید از مغازه و...، قرض دادن وسایل خانه، مراقبت از خانه همسایه در زمان مسافرت آنان، کمک به همسایه و دوستان از طریق مراقبت از کودک و یا سالمند آنان، رفتن به عیادت بیمار و یا مساعدتی به فرد نیازمند، پول قرض دادن و یا ضمانت مالی کسی را کردن، قرض دادن خانه برای مراسم عزاداری و عروسی و سایر. فعالیت‌های مذکور مشارکت غیررسمی همیارانه را از صفر تا ۸ ساخته است و میانگین این فعالیت‌ها ۵/۲ بوده است و میانه آن‌ها ۶ می‌باشد یعنی نیمی از جمعیت کمتر از ۶ امتیاز از همیاری‌های مذکور را انجام داده‌اند و نیم دیگر بیش از ۶ امتیاز در همیاری‌های فوق را کسب کرده‌اند و بالاترین فراوانی، در انجام همیاری به نمره ۶ اختصاص دارد.

جدول شماره ۱۱. توزیع فراوانی پاسخگویان برحسب مشارکت غیررسمی همیارانه

مشارکت غیررسمی همیارانه	فراوانی	درصد	درصد تجمعی
۰	—	—	—
۲	۲۹۵	۱۷/۴	۱۷/۴
۴	۴۸۷	۲۸/۸	۴۶/۲
۶	۵۱۱	۳۰/۲	۷۶/۴
۸	۴۰۰	۲۳/۶	۱۰۰
مجموع	۱۶۹۳	۱۰۰	

انحراف استاندارد: ۲/۰۶

نما: ۶

میانه: ۶

میانگین: ۵/۲

سرمایه اجتماعی

سرمایه اجتماعی طبق مدل نظری بحث از میانگین مجموع نمره فرد در عناصر هفت‌گانه سرمایه اجتماعی یعنی آگاهی و توجه، اعتماد عمومی، اعتماد نهادی، مشارکت رسمی و مشارکت‌های غیررسمی خیریه‌ای، مذهبی و همیارانه به دست آمده است و نمره آن از شماره ۰ تا ۸ می‌باشد. براساس نتایج تحقیق میانگین نمره سرمایه اجتماعی افراد ۴/۷۸ است و میانه آن نیز ۴ می‌باشد یعنی نیمی از جمعیت پاسخگویان، نمره سرمایه اجتماعی آنان ۴ و کمتر و نیم دیگر نمره ۴ و بیشتر می‌باشد. در ضمن بیشترین فراوانی نمره سرمایه اجتماعی افراد به نمره ۴ تعلق دارد.

جدول شماره ۱۲. توزیع فراوانی پاسخگویان بر حسب سرمایه اجتماعی

مشارکت غیررسمی مذهبی	فراوانی	درصد	درصد تجمعی
۰	—	—	—
۲	۸۲	۴/۷	۴/۷
۴	۹۴۸	۵۴/۳	۵۹
۶	۶۶۵	۳۸/۱	۹۷/۱
۸	۵۱	۲/۹	۱۰۰
مجموع	۱۷۵۹	۱۰۰	

میانگین: ۴/۷۸   میانه: ۴   نما: ۴   انحراف استاندارد: ۱/۲۵

رگرسیون سرمایه اجتماعی

همان‌گونه که در قسمت‌های قبلی نیز اشاره شد، در این تحقیق براساس مدل نظری از مجموع عناصر مفهومی سرمایه اجتماعی شامل: اعتماد عمومی، اعتماد نهادی، آگاهی و توجه، مشارکت رسمی، مشارکت غیررسمی خیریه‌ای، مشارکت غیررسمی مذهبی و مشارکت غیررسمی همیارانه شاخص سرمایه اجتماعی کل محاسبه شده است که برای هر فرد نمره سرمایه اجتماعی به دست آمده است.

در این پژوهش با در نظر گرفتن یک رگرسیون خطی چند متغیره که در آن متغیر وابسته (y) میانگین نمره سرمایه اجتماعی افراد از هفت متغیر فوق می‌باشد و متغیرهای مستقل براساس مدل نظری بحث (جدول شماره ۳) با روش حذف پس‌رونده وارد معادله گردیده‌اند و نتیجه به شرح جدول زیر حاصل شده است.

عمده‌ترین متغیرهای تأثیرگذار بر سرمایه اجتماعی به ترتیب اولویت عبارتند از: تعهد دینی، سطح تحصیلات، مشارکت رسمی یکی از اعضای خانواده، نسل (جوان / میانسال)، مهاجر (مهاجر / غیرمهاجر)، جنس (زن / مرد) و دین‌باوری.

همان‌گونه که در رگرسیون ملاحظه می‌شود، به‌رغم متغیرهای مستقل گوناگون که با سرمایه اجتماعی و عناصر مفهومی آن در بخش همبستگی‌های دو متغیره یافته‌های تحقیق رابطه معناداری داشتند ورود همزمان و حذف و خنثی نمودن تأثیرات متقابل متغیرها به صورت همزمان، باعث کاهش تعداد متغیرهای تأثیرگذار بر مفهوم کلی سرمایه اجتماعی در رگرسیون گردید.

جدول شماره ۱۳. رگرسیون سرمایه اجتماعی

آماره‌های هم‌خطی	معناداری	t	ضرایب		ضرایب غیراستاندارد		
			استاندارد شده	بتا B	انحراف استاندارد	ضریب B	
VIF	تولرانس						
	۰/۰۰۰	۸/۹۸۶			۱/۱۵۸	۱/۴۱۶	مقدار ثابت
۱/۲۵۱	۱/۷۹۹	۰/۰۰۰	۱۱/۰۰۸	۱/۲۵۳	۱/۱۴	۱/۱۵۶	تحصیلات
۱/۲۱۹	۱/۸۲۱	۰/۰۰۰	۹/۵۱۵	۱/۲۱۶	۱/۰۵۲	۱/۴۹۴	نسل
۱/۲۳۵	۱/۸۱۰	۰/۰۰۰	۱۲/۹۸۲	۱/۲۹۶	۱/۰۰۹	۱/۱۲۱	تعهد دینی
۱/۱۰۲	۱/۹۰۷	۰/۷۲	۱/۸۰۰	۱/۰۳۹	۱/۰۱۹	۱/۰۳۴	دین‌باوری
۱/۰۴۹	۱/۹۵۳	۰/۰۰۰	۱۱/۵۲۰	۱/۲۴۲	۱/۰۵۱	۱/۵۸۸	مشارکت رسمی یکی از اعضای خانواده
۱/۱۸۷	۱/۸۴۲	۱/۰۰۹	۲/۵۹۸	۱/۰۵۸	۱/۰۵۳	۱/۱۳۷	غیرمهاجر
۱/۰۱۶	۱/۹۸۵	۱/۰۲۴	۲/۲۶۶	۱/۰۴۷	۱/۴۷	۱/۰۰۶	جنس

$R^2 = ۰/۲۷۵$ $R^2 = ۰/۲۷۲$ تعدیل یافته $R^2 = ۰/۹۶۲۰۷$ خطای استاندارد

نسل، در دسته‌بندی نسلی دوگانه، که به دو نسل یا میانگین سنی ۲۵ سال (جوانان)، و میانگین سنی ۵۱ سال (میانسال) تقسیم شد، نسل میانسال در عناصر مفهومی سرمایه اجتماعی یعنی اعتماد عمومی، اعتماد نهادی، مشارکت‌های غیررسمی خیریه‌ای، مذهبی و همیارانه و خود سرمایه اجتماعی کل از برتری معناداری برخوردار بود و این نتیجه در مدل‌های نظری دیگر (پاتنام، ۲۰۰۰؛ پرم و ران، ۱۹۹۷) نیز آمده بود و نسلی که تجربه جمعی جنگ را پشت سر گذرانده بودند و در ایران جنگ و انقلاب هر دو، از سرمایه اجتماعی بالاتری برخوردار هستند. سطح تحصیلات، نقش مهمی در شکل‌گیری سرمایه اجتماعی ایفا می‌نماید به گونه‌ای که تقریباً با تمام عناصر مفهومی سرمایه اجتماعی به غیر از مشارکت‌های غیررسمی همیارانه همبستگی معنادار دارد. البته سطح تحصیلات و آموزش با مشارکت‌های غیررسمی خیریه‌ای و مذهبی رابطه معکوس دارد و با سایر عناصر مفهومی سرمایه اجتماعی یعنی اعتماد عمومی، اعتماد نهادی، آگاهی و توجه، مشارکت رسمی و سرمایه اجتماعی کل همبستگی مستقیم معناداری دارد و از همه بیشتر میزان همبستگی، طبق انتظار با آگاهی و توجه نسبت به امور عمومی و مشارکت رسمی بود.

مهاجر بودن یا نبودن، نیز از دیگر متغیرهایی است که در میزان سرمایه اجتماعی تأثیرگذار است نتایج در این تحقیق نشان می‌دهد همه عناصر مفهومی سرمایه اجتماعی رابطه مشابهی ندارند. اعتماد عمومی بی‌رابطه است و اعتماد نهادی، آگاهی و توجه و مشارکت رسمی در

غیرمهاجرها بیشتر است. یعنی غیرمهاجرها بیش از مهاجرها به‌طور معنادار از این عناصر برخوردارند و سه نوع مشارکت غیررسمی در بین مهاجرین بیش از غیرمهاجرها به‌طور معناداری بیشتر می‌باشد.

جنس، به غیر از اعتماد عمومی، اعتماد نهادی و مشارکت غیررسمی همیارانه و سرمایه اجتماعی کل که بین مردان و زنان تفاوت معنی‌داری ملاحظه نشد. آگاهی و توجه و مشارکت رسمی به‌گونه معناداری در بین مردان بیش از زنان است.

مشارکت یکی از اعضای خانواده پاسخگو، نیز جزء متغیرهایی است که معمولاً در مباحث اجتماعی تحت عنوان دیگری مهم، از آن یاد می‌شود، این متغیر به غیر از اعتماد نهادی با تمام عناصر مفهومی سرمایه اجتماعی و خود سرمایه اجتماعی کل رابطه معنادار مستقیمی دارد. دین‌باوری و تعهد دینی، از دیگر متغیرهای مستقل تأثیرگذار بر سرمایه اجتماعی و عناصر مفهومی آن می‌باشد که آفه و فوش (۲۰۰۲) آن را در مدل نظری خود مطرح کرده‌اند. در این تحقیق نیز دین‌باوری و تعهد دینی با عناصر مفهومی سرمایه اجتماعی و خود سرمایه اجتماعی همبستگی مستقیم معنادار داشتند. البته دین‌باوری از همبستگی پایین‌تری نسبت به تعهد دینی برخوردار بود به‌گونه‌ای که در بین عناصر مفهومی سرمایه اجتماعی دین‌باوری با اعتماد نهادی، مشارکت غیررسمی خیریه‌ای، مذهبی و همیارانه و سرمایه اجتماعی همبستگی مستقیم معنادار داشت و با بقیه عناصر بی‌رابطه بود.

تحلیل عاملی عناصر مفهومی سرمایه اجتماعی

هدف اصلی تحلیل عاملی تقلیل تعداد زیادی از متغیرها به تعداد محدودی از عامل‌ها می‌باشد، به‌طوری‌که کمترین میزان گم شدن اطلاعات وجود داشته باشد. یکی از مفاهیم مهم در تحلیل عاملی، چرخش عامل‌هاست و دو نوع چرخش عمده در تحلیل مطرح است. چرخش متعامد^۱ که در آن زاویه محورهای افقی و عمود به‌صورت ۹۰ درجه باقی می‌مانند و در این مدل فرض می‌شود که ابعاد موردنظر از لحاظ نظری یا یکدیگر همبستگی ندارند اما در این‌جا که عامل‌های مورد نظر ما هر یک ابعادی از مفهوم کلی سرمایه اجتماعی را تشکیل می‌دهند، از روش چرخش متمایل^۲ استفاده شده است که این روش واقعی‌تر به‌نظر می‌رسد زیرا براساس مدل نظری این تحقیق و منطبق چرخش متمایل ابعاد و عامل‌های مورد نظر با یکدیگر در ارتباط مفهومی هستند. البته در این‌جا، نتایج تحلیل عاملی در روش متعامد و متمایل یکسان بود و این موضوع به‌علت وجود همبستگی بین عناصر مفهومی مذکور می‌باشد.

1. Orthogonal rotation

2. oblique rotation

جدول شماره ۱۴. تحلیل عاملی عناصر مفهومی سرمایه اجتماعی

عامل	سهم نسبی واریانس %	سهم تجمعی واریانس %
اعتماد نهادی	۳۰/۴۲۰	۳۰/۴۲۰
مشارکت غیررسمی	۱۰/۱۳۰	۴۰/۵۵۰
اعتماد عمومی	۸/۷۴۹	۴۹/۲۹۹
مشارکت رسمی و آگاهی توجه	۴/۹۲۳	۵۴/۲۲۲

ماتریس ساختاری

	عاملها		
	اعتماد عمومی	مشارکت غیررسمی	اعتماد نهادی
کلاتری			۷۸۹
فرمانداری و بخشداری			۷۸۱
اداره دارایی			۷۷۹
دادگاهها (قضات)			۷۷۵
ثبت احوال			۷۳۱
بانکهای دولتی			۷۲۶
شهرداریها			۷۲۲
بیمارستانها و درمانگاهها			۶۹۸
هواپیمایی			۶۰۵
مخابرات			۶۷۲
مدارس (آموزش و پرورش)			۶۳۱
پلیس راهنمایی و رانندگی			۶۲۹
مشارکت غیررسمی خیریه‌ای		۸۱۹	
مشارکت غیررسمی مذهبی		۸۰۳	
مشارکت غیررسمی همیارانه			۷۵۸
تعهد به قول و قرار	۷۵۷		
اعتماد عمومی	۷۱۲		
تعهد به حفظ وسایل امانتی	۶۷۰		
اعتماد به دوستان	۶۱۲		
بیان عیب کالا هنگام فروش			۵۶۸
آگاهی و توجه			۱۸۳۹
مشارکت رسمی			۱۵۵۸

همانگونه که ملاحظه می‌شود، چهار عامل عمده که هر یک بعدی از ابعاد سرمایه اجتماعی را شامل می‌گردد و تا میزان زیادی نیز بر مدل نظری تحقیق منطبق است، به گونه‌ای که مدل نظری عناصر مفهومی سرمایه اجتماعی را نیز تأیید می‌نماید و نتایج نشان می‌دهد که سرمایه اجتماعی شامل چهار بعد: اعتماد عمومی، اعتماد نهادی، مشارکت غیررسمی و مشارکت رسمی و آگاهی و توجه، می‌باشد.

تحلیل عاملی ($KMO = ۰/۹۰۶$, $df = ۲۳۱$, $sig = ۰/۰۰۰$) به ما نشان می‌دهد که از میان هفت عنصر اعتماد عمومی، اعتماد نهادی، آگاهی و توجه به امور عمومی سیاسی-اجتماعی، مشارکت‌های رسمی، مشارکت‌های غیررسمی خیریه‌ای، مذهبی و همیارانه در سنجش سرمایه اجتماعی از طریق محاسبه میانگین نمره فرد در این هفت عنصر، این عناصر هفت‌گانه به چهار عامل قابل تقلیل است و براساس نمره تبیین واریانس اهمیت این عامل‌های چهارگانه در سنجش سرمایه اجتماعی در تهران براساس اولویت عبارتند از: اعتماد نهادی، آگاهی و توجه نسبت به امور عمومی و در آخر مشارکت رسمی.

رگرسیون اعتماد عمومی

معمولاً ابعاد اعتمادی در مفهوم سرمایه اجتماعی چون عوامل ذهنی مفهوم سرمایه اجتماعی بوده و مرجع مورد سؤال آن‌ها عام‌تر، گسترده‌تر و غیرمشخص‌تر هستند و ریشه‌های شکل‌گیری آن‌ها از عوامل گوناگون تاریخی، فرهنگی، سیاسی و اعتقادی تأثیر می‌پذیرد. بنابراین واریانس آن‌ها توسط متغیرهای مستقل، به میزان کمتری قابل تبیین می‌باشند و این موضوع در میزان R^2 رگرسیون‌های اعتماد عمومی و نهادی نیز قابل مشاهده است و از طرف دیگر ابعاد غیرذهنی و شفاف‌تر متغیرهای وابسته یعنی مشارکت‌های رسمی و غیررسمی، واریانس بیشتری از آنان توسط متغیرهای مستقل تبیین می‌شود و نسبت به اعتمادها از R^2 بیشتری در رگرسیون‌ها برخوردار هستند.

جدول شماره ۱۵. رگرسیون اعتماد عمومی

اماره‌های هم‌خطی	معناداری	t	ضرایب غیراستاندارد		ضرایب استاندارد	مقدار ثابت
			بیتا	خطای استاندارد		
						نسل
۱/۰۸۸	۰/۹۲۰	۱۵/۲۲۳	۱/۱۴۴	۱/۰۷۰	۱/۱۵۷	۲/۴۰۴
۱/۰۶۹	۰/۹۳۶	۴/۳۹۱	۱/۱۲۴	۱/۰۲۱	۱/۰۷۰	۱/۳۵۴
۱/۰۲۸	۰/۹۷۳	-۶/۵۳۰	-۱/۱۸۱	۱/۰۲۶	۱/۰۲۱	۰/۲۹۹-۲
۱/۰۸۶	۰/۹۲۱	۳/۴۲۶	۱/۰۹۸	۱/۰۱۲	۱/۰۲۶	-۱/۱۷۲
۱/۰۶۶	۰/۹۳۸	۲/۱۸۸۶	۰/۱۰۸۲	۱/۰۶۹	۱/۰۱۲	۱/۰۸۹۰۲
۱/۰۳۷	۰/۹۶۴	-۴/۲۷۱	-۱/۱۱۹	۱/۰۰۱	۱/۰۶۹	۱/۱۹۹
						میزان خواندن روزنامه و مجله

$R^2 = ۰/۰۹۱$ $R^2 = ۰/۰۸۶$ تعدیل یافته $R^2 = ۱/۱۱۳$ خطای استاندارد

عمده‌ترین متغیرهای تأثیرگذار بر اعتماد عمومی به ترتیب اولویت عبارتند از: تجربیات تلخ زندگی، نسل (جوان / میانسال)، سطح تحصیلات، میزان خواندن روزنامه و مجله، تعهد دینی، مشارکت رسمی یکی از اعضای خانواده است.

رگرسیون اعتماد نهادی

همان‌گونه که در بخش رگرسیون اعتماد عمومی نیز مطرح شد اعتماد نهادی در این جا بیشتر جزء ابعاد ذهنی سرمایه اجتماعی بوده و نقش مؤثری بر بعد مشارکتی و عملکردی سرمایه اجتماعی بر عهده دارد.

جدول شماره ۱۶. رگرسیون اعتماد نهادی

آماره‌های هم‌خطی	معناداری	t	ضرایب		ضرایب غیراستاندارد		
			استاندارد شده	بتا B	خطای استاندارد	ضریب B	
VIF	تولرانس						
	۰/۰۰۰	۵/۷۴۹			۱/۲۵۶	۱/۴۷۳	مقدار ثابت
۱/۱۶۲	۱/۸۶۱	۹/۰۳۱	۱/۲۳۵		۱/۰۸۳	۱/۷۵۱	نسل
۱/۲۳۱	۱/۸۱۲	۴/۰۹۳	۱/۱۱۰		۱/۰۲۳	۱/۰۹۵	تحصیلات
۱/۰۱۰	۱/۹۹۰	۱/۸۵۴	۰/۰۴۵		۱/۰۷۷	۱/۱۴۲	جنس
۱/۰۴۶	۱/۹۵۶	۳/۷۸۲	۱/۰۹۳		۰/۰۳۰	۱/۱۱۵	دین‌باوری
۱/۰۷۳	۱/۹۳۲	-۲/۳۴۴	-۱/۰۵۹		۱/۰۰۰	-۱/۰۰۳	میزان هزینه خانوار
۱/۱۷۶	۱/۸۵۰	۴/۶۸۴	۱/۱۲۳		۱/۰۸۶	۱/۴۰۵	غیرمهاجر

$R^2 = ۰/۰۷۰$ $R^2 = ۰/۰۶۷$ تعدیل یافته $۱/۵۲۷ =$ خطای استاندارد

عمده‌ترین متغیرهای تأثیرگذار بر اعتماد نهادی به ترتیب اولویت عبارتند از: نسل (جوان / میانسال)، مهاجرت (مهاجر / غیرمهاجر)، سطح تحصیلات، دین‌باوری، هزینه ماهیانه خانوار و جنس (زن / مرد).

رگرسیون مشارکت رسمی و آگاهی و توجه

همان‌گونه که در تحلیل عاملی مشخص شد، آگاهی و توجه به حوزه‌های عمومی چه سیاسی و یا اجتماعی با مشارکت رسمی در یک عامل قرار گرفته‌اند و این نشان می‌دهد که بیشتر افرادی که در مشارکت‌های رسمی حضور دارند نسبت به حوزه‌های عمومی نیز از آگاهی و توجه بیشتری برخوردارند.

جدول شماره ۱۷. رگرسیون مشارکت رسمی و آگاهی و توجه

اماره‌های هم‌خطی		معناداری	t	ضرایب	ضرایب غیراستاندارد		
VIF	تولراتنس			استاندارد شده	خطای استاندارد	B	
		۰/۰۰۱	-۳/۴۲۷		۱/۹۸	-۱/۶۴۷	مقدار ثابت
۱/۱۹۳	۱/۸۳۸	۱/۰۰۱	۳/۲۰۰	۱/۰۶۹	۱/۰۹۴	۱/۳۰۲	نسل
۱/۱۴۰	۱/۸۷۷	۰/۰۰۰	۵/۹۳۹	۱/۱۲۶	۱/۰۱۶	۱/۰۹۸	تعهد دینی
۱/۳۹۶	۱/۷۱۶	۱/۰۰۰	۵/۰۳۳	۱/۱۱۸	۱/۱۰۱	۱/۵۰۸	جنس
۱/۳۰۰	۱/۸۳۳	۱/۰۰۰	۱۹/۷۴۱	۱/۳۲۹	۱/۰۲۵	۱/۵۰۲	تحصیلات
۱/۰۴۸	۱/۹۵۴	۱/۰۰۰	۱۱/۲۰۵	۱/۲۲۸	۱/۰۹۴	۱/۰۴۹	دیگری مهم
۱/۴۵۰	۱/۶۹۰	۱/۰۰۰	۴/۱۵۳	۱/۰۹۹	۱/۱۰۹	۱/۴۵۳	وضع فعالیت

$R^2 = ۰/۳۱۷$ تعدیل یافته $R^2 = ۰/۳۱۴$ خطای استاندارد = ۱/۷۷۴

عمده‌ترین متغیرهای تأثیرگذار بر مشارکت رسمی و آگاهی به ترتیب اولویت عبارتند از: تحصیلات، مشارکت رسمی یکی از اعضای خانواده، تعهد دینی، جنس (زن / مرد)، اشتغال (غیر شاغل / شاغل) و نسل (جوان / میانسال).

رگرسیون مشارکت غیررسمی

همان‌گونه که در تحلیل عاملی مشخص شد، یکی دیگر از ابعاد سرمایه اجتماعی مشارکت‌های غیررسمی است که سه نوع آن با یکدیگر تحت یک عامل قرار گرفت مشارکت‌های غیررسمی خیره‌ای، مشارکت‌های غیررسمی مذهبی و مشارکت‌های غیررسمی همیارانه که مجموعاً بعد مشارکت غیررسمی سرمایه اجتماعی را شامل می‌شوند و رگرسیون آن به شرح ذیل می‌باشد.

عمده‌ترین متغیرهای تأثیرگذار بر مشارکت غیررسمی به ترتیب اولویت عبارتند از: تعهد دینی، نسل (جوان / میانسال)، جنس (زن / مرد)، میزان خواندن روزنامه و مجله و میزان اقامت در محل.

(در همه متغیرهای دوگانه در رگرسیون‌های بالا، در پراتنز مقابل آن‌ها، اولی ارزش معادل صفر و دومی ارزش معادل یک به‌عنوان کد در برنامه وارد شده است.)

جدول شماره ۱۸. رگرسیون مشارکت غیررسمی

VI۳	تولرانس	معناداری	t	ضرایب غیراستاندارد		مقدار ثابت
				خطای استاندارد	ضرایب استاندارد	
۱/۰۶۹	۱/۹۳۶	۰/۰۰۰	۱۸/۶۷۹	۱/۱۵۶	۲/۹۲	مقدار ثابت
۱/۰۶۴	۱/۹۴۰	۰/۰۰۰	۶/۲۵۷	۱/۰۹۷	۱/۶۱۰	نسل
۱/۰۲۴	۱/۹۷۷	۰/۰۰۰	۱۲/۵۲۵	۱/۰۱۷	۱/۲۰۷	تعهد دینی
۱/۰۱۰	۱/۹۹۰	۰/۰۰۰	۴/۲۸۶	۱/۰۹۰	-۱/۳۸۸	جنس
۱/۰۱۱	۱/۹۸۹	۰/۰۴۶	۳/۶۴۴	۱/۰۰۱	۱/۰۰۳	میزان اقامت در محل
			۱/۹۹۷	۱/۰۰۳	۱/۰۰۶	میزان خواندن روزنامه و مجله

$R^2 = ۰/۲۰۰$ $R^2 = ۰/۱۹۶$ تعدیل یافته   خطای استاندارد = ۱/۵۵۰

نتیجه گیری

براساس یافته‌های این تحقیق سرمایه اجتماعی براساس مدل‌های نظری، به ترتیب اهمیت از عواملی به این شرح تأثیر می‌پذیرد: تعهد دینی، همبستگی مستقیم و مثبت بر سرمایه اجتماعی در ابعاد ذهنی - شناختی یعنی اعتماد عمومی و نهادی و در ابعاد رفتاری - مشارکتی، انواع مشارکت رسمی و غیررسمی دارد. تحصیلات، نیز از سایر عوامل مؤثر تأثیرگذار بر سرمایه اجتماعی می‌باشد به گونه‌ای که رابطه آن با سرمایه اجتماعی به لحاظ اهمیت به عنوان دومین عامل تأثیرگذار مثبت به‌شمار می‌آید و رابطه آن با عناصر مفهومی سرمایه اجتماعی به این صورت است که به غیر از مشارکت‌های غیررسمی که همبستگی معکوس با آن دارند با سایر عناصر مفهومی سرمایه اجتماعی یعنی اعتماد عمومی، نهادی، آگاهی و توجه و مشارکت‌های رسمی همبستگی معنادار مستقیم دارد. مشارکت رسمی یکی از اعضای خانواده، نیز با سرمایه اجتماعی رابطه معنادار و مثبت دارد و با عناصر مفهوم سرمایه اجتماعی به غیر از اعتماد نهادی که بی‌رابطه است با سایر عناصر مفهومی سرمایه اجتماعی، رابطه مثبت و معناداری دارد. میانسالان، با میانگین سنی ۵۱ سال نسبت به جوانان با میانگین سنی ۲۵ سال از سرمایه اجتماعی بالاتری برخوردار هستند و این موضوع در بین عناصر مفهومی سرمایه اجتماعی به غیر از آگاهی و توجه و مشارکت رسمی که بی‌رابطه است با سایر عناصر سرمایه اجتماعی رابطه معنادار مثبت دارد. غیر مهاجرین، نسبت به مهاجرین از سرمایه اجتماعی بیشتری برخوردار

هستند و در بین عناصر مفهومی سرمایه اجتماعی به غیر از اعتماد عمومی که رابطه معناداری با مهاجرت ندارد، اعتماد نهادی، آگاهی و توجه، مشارکت رسمی و مشارکت غیررسمی مذهبی غیرمهاجرین به‌طور معناداری بیش از مهاجرین است و مشارکت غیررسمی خیریه‌ای و همیارانه مهاجرین به‌طور معناداری بیش از غیر مهاجرین است. مردان، به نسبت از سرمایه اجتماعی بیشتری از زنان برخوردارند اما در عناصر مفهومی سرمایه اجتماعی سطوح اعتماد عمومی و نهادی و مشارکت‌های غیررسمی همیارانه در بین زنان و مردان تفاوت معناداری ندارد و آگاهی و توجه و مشارکت‌های رسمی مردان به‌طور معناداری از زنان بیشتر است و در عوض مشارکت‌های غیررسمی خیریه‌ای و مشارکت‌های غیررسمی مذهبی زنان از مردان بیشتر می‌باشد. دین‌باوری، که از شدت ضعیف‌تری نسبت به تعهد دینی برخوردار است بر روی سرمایه اجتماعی تأثیر مثبت دارد و با اعتماد عمومی، آگاهی و توجه و مشارکت رسمی رابطه معناداری ندارد و با سایر عناصر مفهومی سرمایه اجتماعی یعنی اعتماد نهادی، مشارکت‌های غیررسمی خیریه‌ای، مذهبی و همیارانه رابطه معنادار مثبت دارد.

از طرفی دیگر تحلیل عاملی نیز به شکل قابل پیش‌بینی، عناصر هفت‌گانه سرمایه اجتماعی را به عامل‌های چهارگانه اصلی تقلیل داد و سنخیت این عامل‌ها که از ترکیب عناصر مفهومی هفت‌گانه مذکور ایجاد شده بود به‌گونه معناداری براساس دیدگاه‌های نظری، حفظ گردید به‌طوری‌که عناصر ذهنی - شناختی یعنی اعتمادهای عمومی و نهادی را در دو عامل جداگانه قرار داد و مشارکت‌های غیر رسمی را در یک عامل و مشارکت‌های رسمی و آگاهی و توجه را در عامل دیگر دسته‌بندی نمود. متغیرهای مؤثر اولین عامل «اعتماد عمومی» بر چهار عامل مذکور عبارتند از: کسانی که فاقد تجربه تلخ در گذشته خود بودند، نسل میانسال نسبت به نسل جوان، تحصیل کرده‌ها، کسانی که کمتر روزنامه و مجله می‌خوانند و احیاناً خبرهای ناامیدکننده و سلب اعتمادکننده کمتری را متوجه می‌شوند، کسانی که تعهد دینی بیشتری داشته و سابقه فعالیت و مشارکت رسمی در خانواده آنان وجود داشته است.

افرادی که بیشترین «اعتماد نهادی» را دارند نیز به ترتیب اهمیت عبارتند از: نسل میانسال نسبت به نسل جوان، غیر مهاجرین و تهرانی‌ها نسبت به مهاجرین، افراد تحصیل کرده، دین‌باوران، افراد به نسبت کم‌درآمدتر و مردان در برابر زنان.

افرادی که بیشترین «مشارکت رسمی و آگاهی و توجه» را دارند به ترتیب اهمیت عبارتند از: کسانی که سابقه مشارکت رسمی در خانواده آن‌ها وجود داشته است، افراد دارای تعهد دینی، مردان در برابر زنان، افراد شاغل در برابر غیرشاغلین و میانسالان در برابر جوانان می‌باشد.

افرادی که بیشترین «مشارکت‌های غیررسمی» شامل مشارکت‌های غیررسمی خیریه‌ای، مذهبی و همیارانه را دارند، عبارتند از: کسانی که از تعهد دینی بیشتری برخوردارند، میانسالان در برابر جوانان، زنان در برابر مردان، کسانی که روزنامه و مجله بیشتری می‌خوانند و افرادی که اقامت طولانی‌تری را در محل دارند.

همان‌گونه که ملاحظه می‌شود متغیر نسل میانسال در همهٔ عامل‌های چهارگانه فوق به‌عنوان عامل مثبت وارد شده و متغیر تحصیلات، تنها در عامل‌های اعتماد عمومی و نهادی تأثیر مثبت داشته است و در عامل‌های مشارکتی دیده نمی‌شود. تعهد دینی به غیر از عامل اعتماد نهادی (که البته در اعتماد نهادی، دین‌باوری به جای تعهد دینی آمده است) در سه عامل دیگر وارد شده است. مردان در مقایسه با زنان در عامل‌های مشارکت رسمی و آگاهی و اعتماد نهادی از میزان بالاتری برخوردارند. در صورتی که زنان در عامل مشارکت غیررسمی نسبت به مردان از نسبت بیشتری برخوردارند. در بین عامل‌ها هم سه عامل اعتماد عمومی، نهادی و مشارکت‌های رسمی و آگاهی و توجه با یکدیگر همبستگی دو به دو معنادار مستقیم دارند و از میان این سه عامل فقط مشارکت‌های رسمی و آگاهی و توجه با مشارکت‌های غیررسمی همبستگی معنادار مستقیم دارند.

منابع

- آبراهامز، جی. اچ. (۱۳۶۹) *مبانی و رشد جامعه‌شناسی*، مترجم حسن پویان، تهران: چاپخش.
- ازکیا، مصطفی، (۱۳۷۷) *جامعه‌شناسی توسعه*، نشر کلمه، تهران.
- امیرکافی، مهدی، (۱۳۷۴) *اعتماد اجتماعی: اعتماد اجتماعی و عوامل مؤثر بر آن*، مقطع: کارشناسی ارشد، دانشگاه شهید بهشتی.
- برخی از عناصر سرمایه اجتماعی در طرح: *ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان*، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، موج اول ۱۳۷۹ و موج دوم ۱۳۸۲.
- پاتنام، رابرت، (۱۳۸۰) *دموکراسی و سنت‌های مدنی*، ترجمه: دلفروز، تهران، انتشارات روزنامه سلام.
- پاتنام، رابرت، (۱۳۸۴) *جامعه برخورداری، سرمایه اجتماعی و زندگی عمومی*، چاپ شده در *تاجبخش*، کیان، سرمایه اجتماعی، اعتماد، دموکراسی و توسعه، مترجمین: خاکباز، افشین، پویان، حسن، شیرازه، تهران.
- تاجبخش، کیان، (۱۳۸۴) *سرمایه اجتماعی اعتماد دموکراسی و توسعه*، مترجمین: خاکباز، افشین، پویان، حسن، شیرازه، تهران.
- تاجبخش، کیان، (۱۳۸۲) *سرمایه اجتماعی و مشارکت در شوراها در استان فارس*، معاونت امور اجتماعی و شوراهای وزارت کشور.
- رجب‌زاده، احمد، (۱۳۸۲) *رفتارهای فرهنگی ایرانیان*، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، دفتر طرح‌های

- رفیع پور، فرامرز. (۱۳۷۳) اعتماد و آنومی. آنومی یا آشفتگی اجتماعی، پژوهشی در زمینه پتانسیل آنومی در شهر تهران.
- فوکویاما، فرانسیس، (۱۳۷۹) پایان نظم سرمایه اجتماعی و حفظ آن، مترجم: توسلی، غلامعباس، جامعه ایرانیان، تهران.
- غفاری، غلامرضا، (۱۳۸۰) تعیین ویژگی‌های اجتماعی-فرهنگی در مشارکت سازمان یافته اجتماعی-اقتصادی روستاییان، مقطع: دکتری، دانشکده علوم اجتماعی تهران.
- فیروزآبادی، سید احمد، (۱۳۸۴) سرمایه اجتماعی و عوامل مؤثر بر شکل‌گیری آن در شهر تهران، دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران، پایان‌نامه دوره دکتری.
- محسنی، منوچهر، (۱۳۷۵) بررسی آگاهی‌ها، رفتارهای اجتماعی و فرهنگی در ایران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، تهران.
- محسنی، منوچهر، (۱۳۷۴) نگرش‌ها و اعتماد: بررسی آگاهی‌ها، نگرش‌ها و رفتارهای اجتماعی-فرهنگی در ایران، نشر زهد، تهران.
- مریسی، فاطمه، (۱۳۸۴) سرمایه اجتماعی در عمل: مورد انجمن روستای ایت اکتل (نقدی بر همبستگی سنتی در کشور ماکش)، چاپ شده در تاجبخش، کیان، سرمایه اجتماعی، اعتماد، دموکراسی و توسعه، مترجمین: خاکباز، افشین، پویان، حسن، شیرازه، تهران.
- ملاحسنی، حسین، پاییز (۱۳۸۱) بررسی رابطه بین میزان سرمایه اجتماعی و نوع دین‌داری در بین دانش‌آموزان سال سوم دبیرستان در استان گلستان، مقطع کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت مدرس، راهنما: نیکبپی، امیر.
- موسوی خامنه، مرضیه، (۱۳۸۲-۸۳)، سرمایه اجتماعی و سلوک اجتماعی (پیامدهای مدنی سرمایه اجتماعی در مدارس)، رساله دکتری جامعه‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران، راهنما: توسلی، غلامعباس.
- میرزاخانی، (۱۳۸۰) رابطه سرمایه‌های اجتماعی و فرهنگی با نگرش به رشته تحصیلی و عملکرد تحصیلی، دانشکده علوم اجتماعی تبریز، راهنما: قاضی طباطبایی.
- یزدان‌پناه، لیلی، آبان‌ماه (۱۳۸۲)، بررسی عوامل مؤثر بر میزان مشارکت اجتماعی شهروندان ۱۸ سال و بالاتر شهر تهران، مقطع دکتری جامعه‌شناسی، دانشگاه علامه طباطبایی، راهنما: پیرامون.

- Almond, G & Verba, S (1963). *The civic culture: political attitudes and democracy in five nations*, Princeton: Princeton university press.
- Bourdieu, P. (1985). "The forms of capital" in *Handbook of theory and research for the sociology of education*. ed. JG. Richardson, New york: Greenwood, pp. 241-258.
- Bourdieu, P. (1993). *Sociology in Question*, Sage, London.
- Brehm, John & Rahn Wandy, (1997). "Individual-Level Evidence for the Causes and Consequences of Social Capital", *American Journal of Political Science*, volume 41, Issue 3 (Jul., 1997), 999-1023.
- Coleman, J. (1988). "Social capital in the creation of human capital", *American Journal*

- of *Sociology*, 94: S95-120.
- Coleman, J. (1988a). "The creation and destruction of social capital: implications for the law", *Notre Dame Journal of Law, Ethics and Public Policy*, vol. 3, pp. 375-404.
- Coleman, J. (1990). *Foundations of social theory*, Cambridge mass: Harvard university press.
- Fukuyama, F. (1995). *Trust: the social virtues and the creation of prosperity*, Penguin, London.
- Fukuyama, Francis, (1999). "Social Capital and Civil Society" is Accessible at <http://www.prospect.org/print/V4/13/Putnam-r.html>
- Glaeser, Edward L. (2001). "The Formation of Social Capital", Organisation for Economic Co-operation and Development, www.oecd.org/dataoecd/5/17/1824983.pdf
- Glaeser, E., D. Laibson, and B. Sacerdote (2000). "*The Economic Approach to Social Capital*", NBER Working Paper No. 7728 (Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research).
- Granovetter, M. (1973) "The strength of weak ties", *American Journal of Sociology*, Vol. 78, No.6, pp. 1360-1380.
- Granovetter, M. (1982). Economic Action and Social Structure, Albert Breton and Ronald Wintrobe, *The Logic Bureaucratic Conduct*, New York: Cambridge university press, pp. 6188.
- Granovetter, Marc. (1985). "Social Structures and Economic Action: The Problem of Embeddedness", *American Journal of Sociology*, 91 (3): 481-510.
- Grootaert, C. (1998). "Social Capital: The missing link?", Social Capital Initiative", Working Paper No. 3, *The World Bank*, Washington DC. <http://www.worldbank.org/poverty/scapital/wkrppr/wrkppr.htm>
- Grootaert, C. (1999). Social Capital Household Welfare and poverty in Indonesia, Local level Institutions, Working Paper 6. World Bank, *Social Development Department*, Washington, DC.
- Grootaert, C and Bastelaer, T. (2002). *The Role of Social Capital in Development*, Cambridge Univ. Press.
- Krishna, A. and Shrader, E. (1999). "Social Capital Assessment Tool, Social Capital Initiative", Working Paper No. 22, The World Bank, Washington DC. <http://www.worldbank.org/poverty/scapital/wkrppr/wrkppr.htm> Australian Institute of Family Studies Research Paper No. 24, February 2001 36.
- Krishna, A and Uphoff, N. (2002). Mapping and measuring social capital through assesment of collective action to conserve and develop watersheds in Rajasthan,

- India.. Published in Grootaert, C and Bastelaer, T. (2002) *The Role of Social Capital in Development*, Cambridge Univ. Press.
- Krishna, A. (2003). *Understanding measurement and utilizing social capital: clarifying concepts and presenting a field application from India*, International food policy research institute, Washington, DC.
- Lipset, SM, (1963). "Economic Development and Democracy", in *political Man Garden city*, NY: Anchor
- Loury GC, (1977). "A dramatic theory of racial income differences", In *women, minorities and employment discrimination*, ed PA Wallace, AM La Mond, pp. 153-186. Lexington, MA: Health.
- Narayan, D and Pritchett, L (1997). "Cents and Sociability: Household Income and Social Capital in Rural Tanzania. Policy Research", Working Paper 1786, World Bank, *Social Development Department and Development Research Group*, Washington, DC.
- Narayan, D. (1999). *Bonds and Bridges: Social capital and poverty*, World Bank, Washington DC.
- Offe, Claus and Fuchs, Susanne (2002). "A decline of Social Capital ? The German Case", Published in Putnam, Robert D., (2002). *Democracy in Flux: The Evolution of Social Capital in Contemporary Society*, New York: Oxford University Press.
- Paragal, S, Gilligan, D.O, and Huq, M. *Does social capital increase participation in voluntary solid waste management? Evidence from Dhaka, Bangladesh* published in Grootaert, C and Bastelaer, T. (2002). *The Role of Social Capital in Development*, Cambridge Univ. Press.
- Paxton, P. (1999). "Is social capital declining in the United States? A multiple indicator assessment", *American Journal of Sociology*, Vol. 105, No. 1, pp. 88-127.
- Paxton, P. (2002). "Social capital and democracy: An interdependent relationship", *American sociological Review*, Albany, Apr 2002.
- Portes, A. (1998). "Social capital: its origins and applications in modern sociology", *Annual Review of Sociology*, vol. 24, pp. 1-24.
- Portes and Light (1995). In World Bank Group (1999). *Social Capital for Development*.
- Portes, A. (1998). "Social capital: its origins and applications in modern sociology", *Annual Review of Sociology*, Vol. 24, pp. 1-24.
- Putnam, R. D. with Leonardi, R. and Nanetti, R. Y. (1993). *Making Democracy Work: Civic traditions in modern Italy*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey.
- Putnam, R. (1993a). "The prosperous community: social capital and public life", *The American Prospect*, Spring, pp. 35-42.

- Putnam, Robert P. (1995a). "Bowling Alone: America's Declining Social Capital." *Journal of Democracy*, 6:65-78.
- Putnam, Robert P. (1995b). "Tuning In, Tuning Out: The Strange Disappearance of Social Capital in America", *PS: Political Science and Politics*, 28:664-83.
- Putnam, R. (1996). "The strange disappearance of civic America", *Policy*, Autumn, pp. 3-15.
- Putnam, R. D. (1998). "Foreword", *Housing Policy Debate*, Vol. 9, No. 1, pp. Vviii.
- Putnam, R. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*, Simon and Schuster, New York.
- Stone W, (2001). "Measuring social capital: Towards a theoretically informed measurement framework for researching social capital in family and community life", *Research paper no.24, Australian Institute of Family Studies*, 2001, 38p, ISBN 0 642 39486 5.
- Woolcock, M. (2000). "Why should we care about social capital?", *Canberra Bulletin of Public Administration*, No. 98, pp. 17-19.
- Woolcock M, and Narayan, D. (1999). "Social Capital: Implications for Development Theory", Research, and Policy, Final version submitted to the *World Bank Research Observer*, To be published in Vol. 15 (2), 2000.

محمدجواد ناطق پور، عضو هیئت علمی دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران است و حوزه مطالعاتی ایشان در زمینه مطالعات توسعه، سرمایه اجتماعی، تاریخ تحولات اجتماعی ایران و مدرنیسم در یکصد سال گذشته در ایران می باشد.

سید احمد فیروزآبادی، فارغ التحصیل دکتری جامعه شناسی از دانشگاه تهران است و حوزه مطالعاتی ایشان در زمینه سرمایه اجتماعی، توسعه و رفاه اجتماعی، فرهنگ و توسعه، شاخص شناسی توسعه و مطالعات منطقه ای می باشد.